

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԹՈՎՄԱ ՄԵԾՈՓԵՑՈՒ ՆՈՐԱՅԱՅՏ՝ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ԱԻԵՏՄԱՆ ՆԱԽԱՏՈՆԱԿԻ ՃԱՌԸ

Սիրով՝ Թամար Տասնապետեանին

Թովմա Մեծոփեցուն վերաբերող ձեռագրական յիշատակություններն արձանագրելու ընթացքում նկատել էինք Նոր Զուղայի՝ Դաւրէժի Ս. Մինաս եկեղեցու Հ^ր 434 (ցուցակի՝ 237) Յայսմաւորքի 629^ր էջի ստորին լուսանցում առկայ հետեւեալ գրառումը. «Այս ճառս նոր է արարեալ մեծ վարդապետն Թովմա Մեծոփեցի»¹: Սպահանի Դաշտ գիւղում խոջա Սինաքարիմի պատուէրով 1615 թ. Սարգիս կրօնաւոր գրչի գրած ձեռագրի նկարագրութեան մէջ սա տպագրուած է որպէս գրչի յիշատակագրութիւն, որ ճիշտ չէ, այսինքն՝ այն ԺԵ. դարում արուած բնագրական ծանօթութեան վերարտադրութիւն է: Մակայն այս Յայսմաւորքի նկարագրութեան մէջ նրա պարունակած նիւթերը ցանկուած չեն, ուստի եւ անհնար էր հասկանալ, թէ ո՞ր ճառի կամ սրբի վարքի մասին է խօսքը:

Վերջերս նոյն գրառումը նկատեցինք Մաշտոցեան Մատենադարանի Մայր ցուցակի դեռեւս անստիպ մասում՝ Հ^ր 1511 ձեռագրի² (1471 թ.) նկարագրութեան մէջ. «239. 432^ր-5ա «Ահկի (=Արեգի) ի ԻԹ. եւ Ապրիէլ ի Զ. Նախատանակ Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին, զոր երկնային դասք հրեշտակացն տաւնեցին - Պարտ է գիտել ամենայն քրիստոնէից ազգաց, զի Արարիչն ամենեցուն Հայր Աստուած կամեցաւ հաշտել ընդ Ադամայ...» (434^ր) Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն Սրբոյն Բասիմոսի... * 432^ր «Ձայս ճառս նոր է արարեալ Մեծ Վարդապետն Թովմա Մեծոփեցի» (քաղուածքիս զխատառերը՝ ըստ ձեռագրի):

Նոր Զուղայի ձեռագրի նման՝ այս ծանուցումը եւս գրուած է էջի ստորին լուսանցում, այսինքն՝ վերաբերում է 432^ր-4^ր էջերը բռնող՝ Աստուածածնի Աւետեաց նախատանակին ընթերցուելիք ճառիմ³, որի՝ Մեծոփեցու գրչին պատկանելը, այսպիսով, վկայուած է երկու՝ 1471 եւ 1615 թթ. գրուած ձեռագրերի լուսանցային ծանուցումներով եւ որն արձանագրուած չէ Լ. Խաչիկեանի տքնաջան աշ-

¹ Տե՛ս Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հտ. Ա., Կազմեց Սմբատ Տէր-Աւետիսեան, Վիեննա, 1970, էջ 368 (այսուհետեւ՝ Յուցակ Նոր Զուղայի, Ա.):

² Յայսմաւորքի Գրիգոր Ծերենցի խմբագրութեան յղուող օրինակն է. բովանդակութիւնը լիովին ցանկուած է, միւս օրինակները նկարագրում են սրա հետ համեմատելով՝ բնագրերի՝ սրա մէջ ստացած կարգային համարների հետ ամէն առանձին ձեռագրի մէջ նոյն նիւթի զբաղեցրած էջահամարները նշելով:

³ Ծանուցումս կապ չունի «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Բասիմոսի» (434^ր-5ա) նիւթի հետ:

խատանքի շնորհիւ կազմուած՝ նրա աշխատութիւնների ցանկում⁴, այսինքն՝ սա Մեծովեցու մինչ այժմ անյայտ, եւ անտիպ⁵ մի նոր գործ է:

Թովմա Մեծովեցու «Պատմագրութիւն եւ Նամականի» խորագրով հատորի պատրաստման մեր ծրագիրը⁶ հանգամանքների թելադրանքով վերջերս ընդլայնուեց. որոշեցինք ներառել նաեւ հեղինակի փոքրածաւալ երկերը եւ գիրքը խորագրել «Մատենագրութիւնք»: Այս տեսանկիւնից նորայայտ ճառի՝ Մեծովեցուն պատկանելը հաստատող երկու ձեռագրի վկայութիւնը եւ բնագիրը նրանցից ընդամենը մէկով ունենալն անբաւարար դիտեցինք, ուստի եւ արեցինք ճիշտ նոյնը, ինչ արել ենք մեր հեղինակի յայտնաւորային նախորդ գործը՝ երգասաց Յովհաննէս Խլաթեցու վկայաբանութեան բնագիրը պատրաստելու համար⁷, այսինքն՝ մէկ առ մէկ թերթեցինք Յայտնաւորքի Գրիգոր Ծերենցի խմբագրութեանը պատկանող մատենադարանեան շուրջ 270 ամբողջական ձեռագիր, որոնցից եւս տասնչորսում Ապրիլի 6ի ներքոյ գտանք մեզ հետաքրքրող ճառը⁸:

Իսկ Մեծովեցու հեղինակութիւնը հաստատող եւ նոր՝ ծիսակարգային մանրամասներ հաղորդող լուսանցային ծանուցում-վկայութիւնը գտանք եւս մէկ՝ ժամանակագրորէն ամենահին եւ, որ առաւել կարելոր է՝ Մեծովեցու կենդանութեան ժամանակ՝ 1438 թ. գրուած Ա՝ ՀՊ 4517 ձեռագրում. «Այս ճառս նոր է, Մեծ վարդապետին է արարեալ՝ Թովմայի Մեծովեցոյն. կարդայ՝ եւ Բ. (2) աւուրս զխորհրդնաճառ ասայ՝ իւր սարօքն, զի նախատօնակ է Աւետեաց Աստուածած-

⁴ Տե՛ս **Թովմա Մեծովեցի**, Պատմագրութիւն, Աշխատասիրութեամբ Լեւոն Խաչիկեանի, Երեւան, 1999, էջ ԼԵ-ԳԴ. (այսուհետեւ՝ Մեծովեցի, Պատմագրութիւն), նոյնը՝ Լեւոն Խաչիկեան, Աշխատութիւններ, հտ. Գ., «Նաիրի», Երեւան, 2008, էջ 667-707: Հեղինակի բնագրում այս ուսումնասիրութեան խորագիրն է. «Թովմա Մեծովեցու մատենագրութիւնը», 1999ի տպագրութեան խմբագիր Արծրունի Սահակեանն առանց որեւէ բացատրութեան այն դարձրել է բովանդակութեան անյարիր՝ «Գեանքն ու գործը», որ, ցաւօք, մեքենաբար կրկնուել է նաեւ 2008ի հրատարակութեան մէջ:

⁵ Պարտաւոր էինք պարզել, թէ ճառս նախկինում երբեւէ տպագրուե՞լ է արդեօք. Աստուածանին վերաբերող հսկայ գրականութեան եւ նոյնչափ հարուստ մեր մատենագրութեան մէջ երկարատեւ փնտրտութիւն անելու փոխարէն դիմեցինք հարցի մասնագէտին՝ մարեմաբան Թամար Տասնապետեանին. Հոկտեմբերի 25ի իր նամակով նա յայտնեց, որ մեր խնդրոյ առարկայ ճառի խորագիրը եւ սկսուածքն իրեն անծանօթ են:

⁶ Տե՛ս մեր Թովմա Մեծովեցու երգասաց Յովհաննէս Խլաթեցու վկայաբանութիւնը (†1438).- «Էջմիածին», 2008/Բ., էջ 68:

⁷ Նոյն տեղում, էջ 69:

⁸ Պարզուած բոլոր 15 ձեռագրերը ստորեւ թուարկել ենք ժամանակագրական կարգով եւ համեմատութեան համար գործածուած Ա-Գ պայմանանիշերով. համառոտութեան համար մեր շարադրանքի մէջ այս տառերն ըստ հարկի գործածելու ենք՝ նրանցով նկատի ունենալով ձեռագրերը: Յայտնաւորքի մասնական (թերի) օրինակները եւ Ժողովածոների մէջ «Ի Յայտնաւորաց» բնորոշում ստացած մասերը չենք ստուգել, ուստի Մատենադարանում ճանիւ նոր օրինակների յայտնաբերումը չի բացառուում, սակայն մեր ունեցած ձեռագրերի որակի հիման վրայ գրեթէ վստահ ենք, որ նոր օրինակներով մեր կազմած բնագրի պատկերն էապէս փոխուել չի կարող:

նին» (458ա):

Ճառի՝ Մեծոփեցու հեղինակությունը լինելու տեղեկության արժանահաւատության առումով կարելու է թէ՛ հնագոյն Ա եւ թէ՛ Դ Հ¹⁰ 1511 օրինակների գրչության տեղի՝ միջավայրի խնդիրը:

Բնականաբար, առանձնակի կարեւորություն ունի Մեծոփեցու կեանքի օրօք գրուած Ա օրինակը: Ըստ Մատենադարանի համառօտ ձեռագրացուցակի՝ նրա գրչության վայրն անյայտ է⁹: Լ. Խաչիկեանը յենուել է կորսուած գլխաւոր յիշատակարանի հիմնական տուեալների՝ ԺԸ. դարում արուած վերարտադրության վրայ. «Արդ, ի ծաղկալից գրքոյս թուականն յոյժ հնացեալ էր, եւ հազիւ թէ միայն նշմարանքն երեւէր, եւ մեք տեսեալ զնա՝ աստէն եղաք թուական գրքոյս, որ էր ՊԶԷ.ումն (1438), Ապրելի Է.ումն (7), Աւետեաց տօնին աւարտն եղեալ էր. գրեցաւ ձեռամբ Յովհաննէս վարդապետին, ի Կեսարիայ, որ է Ղայսարի քաղաքին, ի հրաշալի սուրբ աթոռն սրբոյն Յովհաննու Կարապետին: Վասն այն գրեցաք, զի զաշխատանս նորին տեսանելով՝ մէկ բերան տացեն զողորմին» (762բ): Մտածելով, որ «նորոգողը լաւ չի կարողացել վերծանել գլխաւոր յիշատակարանը, եւ ստացողին շփոթել է գրչի հետ» (գրչի անունն Ազարիա է, ստացողինը՝ Յովհաննէս եպս.), նորոգողին հետեւելով՝ Խաչիկեանը ձեռագրի գրչության վայր համարել է Կեսարիան¹⁰:

Վստահ ենք, որ այստեղ շփոթ չկայ, ձեռագրում առկայ կէտադրության կիրառումով ամէն ինչ յստակուում է. «Աւետեաց տօնին աւարտն եղեալ էր: Գրեցաւ ձեռամբ Յովհաննէս վարդապետին, ի Կեսարիայ», այսինքն՝ Կեսարիան ԺԸ. դ. յիշատակագրության գրչության տեղն է, նրա հեղինակն էլ՝ մեր ձեռագրի ստացող Յովհաննէս արքեպիսկոպոսից տարբեր՝ Կեսարացի ոմն Յովհաննէս վարդապետ է:

Այս Յայսմաւորքը նախկինում պատկանել է Թաւրիզի Արամեան գրադարանին եւ Էջմիածին է եկել 1913 թ. Ապրիլին¹¹, իսկ մինչ այդ՝ 1905-6 թթ. բաւական մանրամասն նկարագրուել է Հ. Աճառեանի ձեռքով¹²: Այստեղ՝ ձեռագրի արտաքին-էլակէտային տուեալների մէջ կարդում ենք. «ԳԸԻՉ՝ Ազարիա, բայց վերջին մասը գրած է Մարգարայ, ինչպէս կը յիշատակուի յայտնապէս սկսեալ 691բ ե-

⁹ Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Ա., Կազմեցին՝ Օ. Եզանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթաբեան, Ներածութիւնը՝ Օ. Եզանեանի, Խմբագրութեամբ՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1965, էջ 1228 (այսուհետեւ Յուցակ ձեռագրաց ՄՄ, Ա.):

¹⁰ Տե՛ս ԺԵ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, Մասն Ա. (1401-1450 թթ.), Կազմեց Լ. Ս. Խաչիկեան, Երեւան, 1955, Հ¹⁰ 546, էջ 491-2 (այսուհետեւ՝ ԺԵ. Ա., Բ. մասը (1451-1480 թթ.), Երեւան, 1958 ժԵ. Բ.):

¹¹ Տե՛ս Օ. Եզանեան, Մատենադարանի ձեռագրական հաւաքածոները.- Յուցակ ձեռագրաց ՄՄ, Ա., էջ 80, 88:

¹² Տե՛ս Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Թաւրիզի, Կազմեց Հրաչեայ Յ. Աճառեան, Վիեննա, 1910, Մխիթարեան տպարան, էջ 39-42 (Հ¹⁰ 48)

րեսէն: ՏԵՂ՝ Նախավկայի վանք: ՏԵՐ՝ Յովհաննէս արքեպիսկոպոս, առաջնորդ Նախավկայի վանուց: Թուական՝ ՊՁԷ. = 1438»¹³: Նախավկայի վանքը, անշուշտ, Շամբի կամ Դարաշամբի Սուրբ Ստեփաննոս Նախավկան է. սակայն Աճառեանը բաւական հետեւողականօրէն քաղել է նաեւ ձեռագրի գրչի յիշատակագրութիւնները (սրանց մէջ Նախավկայի վանք անունը չկայ) եւ համադրել նրանց տուեալների տարբերութիւնները. ստացող «Յովհաննէս արքեպիսկոպոսին կը տրուին մեծ մեծ գովեստներ, այսպէս՝ էջ 147բ. Յովհաննէս եպիսկոպոսին՝ աթոռակալին Սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէոսի... 252ա՝ զքաջ հովուապետն եւ զարհիւական գլուխն, գտէր Յովհաննէս արքեպիսկոպոսն Սուրբ ուխտիս Բարդուղիմէոսի առաքելոյն»¹⁴: Մենք եւս կարդացինք բոլոր յիշատակագրութիւնները եւ տեսանք էլի մէկը. «ստացողի սուրբ գրոցս Տէր Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի Սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէոսի» (387բ): Նկատեցինք մի մանրամասն եւս. ձեռագրիս երկրորդ գրիչ Մարգարան¹⁵ առաջին մասում երիցս յիշատակուած է իբրեւ թղթի կոկող. «եւ բարեմիտ եւ հեզահողի կրօնաւորին՝ փակակալի սուրբ տաճարիս Մարգարին, ի կոկել թղթիս» (182բ. հմմտ. նաեւ 228բ, 287ա):

Ակնյայտ է, որ այս ամէնը ցուցադրում են գրչութեան տեղը՝ Սուրբ Բարդուղիմէոսի վանքը, որի եւ նրա թեմի առաջնորդն էր ձեռագրի ստացողը. նոյն վանքի միաբան էին թէ՛ Ազարիա գրիչը եւ թէ՛ փակակալ, ձեռագրի թղթի կոկող եւ նրա վերջին մասի գրիչ Մարգարէ կրօնաւորը: Իսկ Բարդուղիմէոս առաքելալի վանքը Դարաշամբի Նախավկան չէ, նրանից տարբեր՝ Մեծ Աղբակ գաւառում գտնուող այլ վանք է, ուստի եւ վստահ ենք, որ Աճառեանի նկարագրութեան մէջ գրչութեան վայրը Նախավկայի վանքը եւ ստացողին վերջինիս առաջնորդ համարելն անուշադրութեան արդիւնք է: Տեղանունների փնթի բառարանում այս վանքի մասին կապակից տեղեկութիւն չգտանք¹⁶, ուստի եւ դիմեցինք նախ մեր

¹³ Նոյն տեղում, էջ 39:

¹⁴ Նոյն տեղում, էջ 41:

¹⁵ Գրած մասն է 686րդ թերթից մինչեւ վերջ. նախորդի՝ Ազարիայի գրի համեմատ սրա գիրն անվարժ է, ուրեմն՝ սա, երեւի, Մարգարայի գրչութեան առաջին փորձերից է:

¹⁶ Տե՛ս Թ. Խ. Յակոբեան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախշեան, Յ. Խ. Բարսեղեան, Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Չորս հատորով. հտ. 1՝ Ա-Դ, Երեւան, 1986, էջ 62Բ (այսուհետեւ՝ ՏԲ). «Բարդուղիմէոսի վանք... Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Աղբակ գաւառում: «Յուցակ ձեռագրացում» մի տեղ այսպէս է կոչուած Ս. Բարդուղիմէոսի վանքը (տե՛ս)». ըստ վերջին ցուցումի գնում եւ երկու անգամ իրար ետեւից կարդում ենք. «Սուրբ Բարդուղիմէոս... գիւղ Արեւ. Հայաստանում, Վանի նահանգի Հեքեարի գաւառում. տե՛ս Վանքի գիւղ» (նոյն տեղում, հտ. 4՝ Ն-Վ, Երեւան, 1998, էջ 716), մի քանի էջ անց կարդում ենք չորս «Վանքի գիւղ»երից երկրորդը. «Վանքի գիւղ... Դեեր, Ճամեղերէ, Սուրբ Բարդուղիմէոս, Սուրբ Բարդուղիմէս, Վանքի գեղ - Գիւղ Արմ. Հայաստանում, Վանի նահանգի Հեքեարի գաւառում, Բաշկալայի գոյկ-ում, Բաշկալա գբ-ից մօտ 20 կմ հս-արլ, Մեծ Զաբ աջակողմեան Վանքի գետ վտակի ափին: Եղել է Ս. Բարդուղիմէոս վանքի սեփականութիւնը, որի համար կոչուել է Վ. գ. ... Յայտնի էր նաեւ Դեեր անուամբ (տե՛ս)» (նոյն տեղում, էջ 76Բ): Այս վերջին ցուցումով էլ կարդալով «Դեեր» բառայօդուածը (նոյն տեղում, հտ. 2՝ Դ-Գ, Երեւան, 1988, էջ

հանրագիտարանին. «Բարդուղիմէոս Ս. Առաքելի վանք... Վասպուրականի Մեծ Աղբակ գաւառում, Բաշկալա (Ադամակերտ) քաղաքից հիւսիս արեւելք: Այժմ կիսաւեր է: Ըստ ենթադրութեան՝ հիմնադրուել է Դ. դարում... Եկեղեցու գմբէթը եւ գաւթի երդիկի ռոտոնդաձէ ծածկը այժմ աւերուած են»¹⁷. այս յօդուածի հեղինակ Արմէն Զարեանն արել է վանքի առաւելապէս ճարտարապետական նկարագրութիւնը, իսկ Հ. Համազասպ Ոսկեանը բազմատեսակ աղբիւրների գործածումով գրել է վանքիս հարուստ պատմութեան ընդարձակ ուրուագիծը¹⁸, ուր, Աճառեանի նկարագրութեան հիման վրայ, անդրադարձել է նաեւ մեր ձեռագրի տեղեկութիւններին եւ ստացող Յովհաննէս արքեպիսկոպոսին համարել Աղբակի առաջնորդ եւ Ս. Բարդուղիմէոս վանքի վանահայր¹⁹:

Դ՝ Հ^ր 1511 ձեռագրի գրչութեան յիշատակարանի մեզ համար կարեւոր մասն այս է. «Ի թվաբերութեանս հայոց ի ՋԲ. (1471) թուականին գրեցաւ գիրքս սոսկացուցիչ ի ձորս Շիապունեաց, ի գեղս որ կոչի Կուքի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Հազարաբիրացս եւ սուրբ կաթողիկէիցս՝ Սուրբ Աստուածածնի եւ Սուրբ Ստեփաննոսի, եւ գեղամիջի Սուրբ Գրիգորիս եւ Սուրբ Նշանիս եւ այլ միահամուռ Վարդանանց սուրբ նահատակացս...» (607բ)²⁰: Միւնիքի Շահապօնք գաւառի Կուքի գիւղի եւ նրա մօտ գտնուող Հազարաբիրաց վանքի առաջին՝ հպանցիկ նկարագրութիւնն արել է Հ. Ղ. վրդ. Ալիշանը²¹, երկրորդը՝ Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեանը, որ նաեւ հրատարակել է իր տեսած արձանագրութիւնները²². վերջինը՝ 1976 թ. առաջ, Կուքիում եղել է Արգամ Այվազեանը, որ տեղեկացրել է, թէ Յովսէփեանի տպագրած արձանագրութիւններից շատերն արդէն գոյութիւն չունեն²³, ապա իր յօդուածն աւարտել է հետեւեալով. «Պատմական Կուքի գիւղի

69), կրկին՝ վանքի մասին որեւէ բան չենք գտնում:

¹⁷ Հայկական սովետական հանրագիտարան, հտ. 2, Երեւան, 1976, էջ 314-5. այստեղ կայ նաեւ վանքի յատակագիծը եւ ընդհանուր պատկերը՝ հարաւ-արեւմուտքից:

¹⁸ Տե՛ս Վան-Վասպուրականի վանքերը, Գ. մաս, Գրեց Հ. Համազասպ Ոսկեան, Վիեննա, 1944, Գ., էջ 785-805:

¹⁹ Նոյն տեղում, էջ 793, իսկ էջ 1110՝ վանքի նկարը:

²⁰ Թերի մնացած յիշատակարանի շարունակութիւնն այս է. «ի հայրապետութեան տեառն Ռստակիսի, եւ յաշխարհակալութեանն Հասան-բակին, որ յաղթեաց Ջհանշային եւ եկեալ ի դաշտն Խօեայ եւ փախըստական արար գՀասանալի, եւ երթեալ ի Ղարապաղն, եւ անդ եւս գՊարսկաց բռնաւորն՝ գսուլտան //»: Լ. Խաչիկեանը լրացրել է «[Բուսախտն եսպան]». տե՛ս ԺԵ. Բ., Հ^ր 403, էջ 319: Յիշատակարանիս լրիւ բնագիրը եւ ձեռագրիս այլ յիշատակագրութիւններ տե՛ս Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեան, Խաղբակեանք կամ Պոռշեանք Հայոց պատմութեան մէջ, Բ. հրատարակութիւն, Անթիլիաս-Լիբանան, 1969, էջ 372-3 (այսուհետեւ՝ Խաղբակեանք):

²¹ Տե՛ս Միսական. Տեղագրութիւն Միւնեաց աշխարհի, ի Հ. Ղեւոնդեայ Ս. Ալիշան, Ս. Մխիթարեան, Վենետիկ, 1893, էջ 486-7 (այսուհետեւ՝ Միսական):

²² Տե՛ս Խաղբակեանք, էջ 30-31, 244-6:

²³ Տե՛ս Ա. Այվազեան, Օծոփի եւ Կուքիի յուշարձանները, Պատմա-բանասիրական հանդէս, 1976/2, էջ 257-65. ընդհանուր գծերով նկարագրել է գիւղի յուշարձանների եւ «Հազարբիւ-

հայկական ազգաբնակչությունը մօտաւորապէս 1755-1760 թթ. գաղթել է այդտեղից եւ բնակություն հաստատել Վրաստանի նախկին Կումիսու գաւառի Ծինդարո գիւղում, որտեղից հետագայում տեղափոխուել են Թիֆլիս»²⁴:

Այս հեղինակների արածի ամփոփումը հետեւեալն է. «ԳՈՒՔԻ... գիւղ Մեծ Հայքի Մինիք աշխարհի Շահապօն գաւառում: Այժմեան Նախիջեւանի ԻՍՍՀ Շահբուզի շրջանի՝ Քիւքիչայի ակունքի մօտի Այգեվէտ լեռնալանջի Քիւքու գիւղն է... Յիշատակում է ԺԳ. դ. Ստ. Օրբէլեանի կողմից, այդ ժամանակ Գուքին հայաբնակ էր եւ Տաթեւին տարեկան վճարում էր 12 միաւոր հարկ... Գուքին միջին դարերում խոշոր բնակավայր է եղել: Այժմ նշմարում են միայն Ս. Նշանի փլատակները, որոնց վրայ կան հայերէն շատ վիմագրություններ»: Իսկ «ԳՈՒՔԻ Ս. ՆՇԱՆ» անուան ներքոյ կայ նաեւ հետեւեալը. «Կառուցուել է ԺԲ-ԺԳ. դդ., վերանորոգուել է ԺԷ. դ.: Միջին դարերում այն եղել է Մինիքի նշանաւոր մշակութային կենտրոններից մէկը... Շէնքի քարաբեկորների եւ 20ի չափ գերեզմանաքարերի վրայ կան հայերէն արձանագրություններ»²⁵:

Մատենագրութեան եւ աղբիւրագիտութեան տեսանկյունից կարելոր համարելով եւ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գիտութեան մէջ այս վանքի մշակութային գործունեությունը քիչ է արծարծուել, դիրացնելով ապագայ հնարաւոր ուսումնասիրողի գործը, փոքր շեղումով միատեղում-ամփոփում ենք ցրիւ տեղեկությունները եւ այստեղ թուարկում Գուքիի վանքում գրուած՝ մեզ յայտնի ձեռագրերը.

ա. 1278 թ., Ներսիսի Լամբրոնացոյ Մեկնություն պատարագի, ձեռ. Բագրեւանդի (Իւլքիլիսա) Ս. Յովհաննու վանքի²⁶:

բ. 1332 թ., Ներսիսի Լամբրոնացոյ Մատենագրությունը, Մխիթարեան Վենետիկի ձեռ. Հ¹⁰ 1630/1139. գրիչ՝ Դանիէլ, Շմաւոն²⁷:

րաց» կամ «Հագարփրկիչ» վանքի մնացորդները եւ տպագրել վերջինիս երկու աղօտ լուսանկար:

²⁴ Նոյն տեղում, էջ 265:

²⁵ ՏԲ, հտ. 1, էջ 984: Անհասկանալի է, թէ աղբիւրներում գերազանցապէս «Գուքի» ձեւով յիշատակուած անունն ինչպէս է այս բառարանում դրուել Գ տառի ներքոյ. իր բուն տեղում (հտ. 3՝ Կ-Ն, Երեւան, 1991, էջ 297) անունը տեսնում ենք «Գուք, Գուքի, Գուքիի Հագարփրկիչ, Գուքի վանք եւ Գուքոյ վանք» ձեւերով, ապա նրանց ցուցումով առաջին հատորում կարդում «Գուքի» (տարբերակները՝ «Գիւկիա, Գոնքի, Գուգի, Գուք, Գուքի, Քիւքի, Քիւքի, Քիւքի») եւ «Գուքիի Ս. Նշան» յօդուածները:

²⁶ Տե՛ս Նկարագիր Սուրբ Կարապետի վանից Երնջակայ, Գրեց Մեսրոպը արքեպիսկոպոս Սմբատեանց. 1897-1904, Տիֆլիս, 1904, էջ 140 (այսուհետեւ՝ Երնջակ). «գրեալ յամի Տեառն 1276 (թին հայոց ՉԻԷ.) ի վանս Գուքուայ». թւում է 1276ը վրիպակ է, պէտք է լինի 1278. այստեղից առել եւ 1276ի ներքոյ արձանագրել է՝ Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ. ԺԳ. դ., Կազմեց Ա. Ս. Մաթեոսեան, Երեւան, 1984. Հ¹⁰ 383, էջ 468: Հմմտ. Խաղբակեանք, էջ 244:

²⁷ Տե՛ս Սիսական, էջ 487, ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ. Կազմեց Լ. Ս. Խաչիկեան, Երեւան, 1950, Հ¹⁰ 308, էջ 247. Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանի Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հատոր Զ., Յօրինեց Հ. Սահակ վ. Ճեմաճեմեան՝ Մխիթարեան

գ. ԺԴ. դ. կէս, Քարոզգիրք Բարթողիմէոս Մարադացոյ եւ Գիրք դժոխոց, ՄՄ ձեռ. Հ¹ 5097, գրիչ՝ Դանիէլ Կուքեցի, Գրիգոր եւ անանուն, ստացող՝ Մարգարէ վրդ. Օծոպեցի²⁸:

դ. 1409 թ. Ստորոգութիւնք Արիստոտէլի, ձեռ. Գանձասարի վանքի²⁹:

ե. 1461 թ., Պատարագամատոյց, ձեռ. Վանի Կարմրաւոր Աստուածածնի վանքի, գրիչ Յովսէփ եպս.³⁰:

զ. 1471 թ., Յայսմաւորք, ՄՄ ձեռ. Հ¹ 1511. գրիչ՝ Մանւէլ³¹:

է. 1478 թ., Գանձարան, ՄՄ ձեռ. Հ¹ 4433. գրիչ՝ Մանւէլ³²:

ը. 1488 թ., Աւետարան, Նոր Զուղայի ձեռ. Հ¹ 29/73, գրիչ՝ Մանւէլ³³:

թ. 1493 թ. Մաշտոց, Բեռլինի պետական գրադարանի հայ. ձեռ. Հ¹ 58, գրիչ՝ Մանւէլ³⁴:

ժ. 1495 թ., Աւետարան, ձեռ. Նախիջեւանի Զահուկ գիւղի եկեղեցու, գրիչ՝ Մանւէլ³⁵:

ժա. 1496 թ., Աւետարան, ձեռ. Տիգրանակերտի Ս. Մարգիս եկեղեցու, գրիչ՝ Մանւէլ³⁶:

Տասնմէկից վեցը (զ-ժա.) մեր ձեռագրի գրիչ Մանուէլի գրածն են. կարծում ենք, որ հետեւողական փնտրտութիւնով կարող է պարզուել նաեւ այլ դարերի ձեռագրերի աւելի մեծ քանակ, որով եւ կգծուի Կուքիի Ս. Հազարաբիրաց վանքի

ուխտէն, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1996, էջ 907-20. ձեռագրիս յիշատակութիւնը տե՛ս նաեւ Խաղբակեանք, էջ 30, 245:

²⁸ Հմմտ. Խաղբակեանք, էջ 245:

²⁹ Տե՛ս Երնջակ, էջ 125. օրինակել է Գանձասարի 1868 թ. ցուցակից, հմմտ. Խաղբակեանք, էջ 245:

³⁰ Տե՛ս ԺԵ. Բ., Հ¹ 198, էջ 159. առել է՝ Փիրղալէմեան, Նոտարք, էջ 205ից. հմմտ. Սիսական, էջ 487, Երնջակ, էջ 130, Խաղբակեանք, էջ 245:

³¹ ԺԵ. Բ. Հ¹ 403, էջ 318-9. հմմտ. Խաղբակեանք, էջ 245, 372-3: Յաջորդ՝ 1472 թ. Մանւէլ գրիչը նորոգել է Նոր Զուղայի Ս. Մինասի Հ¹ 415/61՝ Աւետարանը (ԺԳ. դ.) եւ գրել նրա 144-64 թերթերը. տե՛ս Ցուցակ Նոր Զուղայի, Ա., էջ 93-4, նորոգման յիշատակարանը՝ ԺԵ. Գ. Հ¹ 244, էջ 186:

³² ԺԵ. Բ. Հ¹ 544, էջ 430-1. յիշատակարանն առել է 9222իւզ. միաւորից, որ Օ. Եգանեանը 16 Ա. 1960 թ. միացրել է բուն ձեռագրին: Սա եղել է Խ. վ. Դադեանի սեփականութիւնը. տե՛ս Զ. Թօփճեան, Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի Դադեան, մասն Ա., Վաղարշապատ, 1898, էջ 39, Հ¹ 24: Հմմտ. Խաղբակեանք, էջ 245, Երնջակ, էջ 141-2, 194-6:

³³ ԺԵ., Գ. Հ¹ 143, էջ 117-8. հմմտ. Ցուցակ Նոր Զուղայի, Ա., էջ 108-9

³⁴ ԺԵ., Գ. Հ¹ 253, էջ 192. առել է՝ Die handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin, Zehnter Band, Verzeichniss der armenischen Handschriften von Dr. N. Karamianz, Berlin, 1888, էջ 47, հմմտ. Սիսական, էջ 487, Խաղբակեանք, էջ 245-6:

³⁵ ԺԵ., Գ. Հ¹ 292, էջ 217. առել է՝ Երնջակ, էջ 134-6ից, ուր գրչութեան վայրի մասին կարդում ենք. «Այժմ եւս Կուքի անունի գիւղս, եւ վանորայքն աւերակ» (էջ 135, ծ. 1). հմմտ. Խաղբակեանք, էջ 246:

³⁶ ԺԵ., Գ. Հ¹ 315, էջ 230. առել է՝ Թորոս աղբար, Գրեց Գ. Սրուանձտեանց, [մասն Բ.], Կ. Պոլիս, 1884, էջ 423. հմմտ. Սիսական, էջ 487, Խաղբակեանք, էջ 246:

մշակութային-գրչական գործունեության աւելի ընդարձակ պատկեր:

Այսպիսով, մեր խնդրոյ առարկայ ճառը Մեծոփեցու հեղինակութիւնը համարող վկայութիւնները լիովին արժանահաւատ են. պահպանուել են Մեծոփականքին բաւական մօտ՝ նրա եւ Տաթևի միջեւ գտնուող եւ, անկասկած, նրա մշակութային միջավայրին պատկանած Աղբակի Ս. Բարդուղիմէոսի եւ Շահապօնքի Կուքի գիւղի Ս. Հազարաբիրաց վանքերում օրինակուած ձեռագրերում. նաեւ անկասկած է, որ Նոր Զուղայի 1615 թ. գրուած ձեռագիրը (տե՛ս ծ. 1) եւս պէտք է օրինակուած լինի նոյն միջավայրում գրուած գաղափարից: Երեւի անտրամաբանական չի լինի մտածելը, թէ 1438 թ. առաջ գրուած ճառը կարող էր Ս. Բարդուղիմէոսի վանք ուղարկած լինել նրա հեղինակ Թովմա Մեծոփեցին³⁷, ուստի եւ չի բացառուում, որ նրա գրածը լինի նաեւ վերջինիս ունեցած ծիսական ցուցումը. «կարդայ՝ եւ Բ. (2) աւուրս զխորհրդաճառ ասայ՝ իւր սարօքն, զի նախատօնակ է Աւետեաց Աստուածածնին»: Միւս կողմից՝ ճառի «Պարտ է գիտել» սկսուածքը Մեծոփեցու նախասիրած ձևերից է. ճիշտ այսպէս են սկսում նրա Պատմութիւնը եւ փոքրածաւալ չորս այլ գործ:

Ուրեմն՝ ճառիս հեղինակն իսկապէս Թովմա Մեծոփեցին է, որի բանաստեղծական վաստակը Լ. Խաչիկեանը ներկայացրել է «մեզ հասած փշրանքներ»ով՝ նրա գրած յիշատակարաններից երկուսի հատուածներով³⁸, մինչդեռ նորայայտ այս գործը, որ աւելի ճիշտ կլինէր կոչել ներքող կամ ձօն, ծայրէծայր չափածոյ է՝ գրուած է շարականային ոճի անհամաչափ վանկային սկզբունքով, որի դէպքում «միեւնոյն քերթուածքի մէջ կանոնաւոր եւ անկանոն տողերի հետ ի միասին կարող են գործադրուիլ եւ ամէն տեսակ համաչափ տողեր»³⁹: Ուշագրաւ է նաեւ այն, որ ձեռագրերի մեծ մասում առկայ են գուցէ հեղինակային սկզբնագրից բխող գլխատառեր, որոնք պահպանել ենք՝ անտեսելով կէտադրման կանոնը, եւ հիմնականում նրանցով առաջնորդուելով ենք արել բնագրի տողատումը: Ի վերջոյ, այս գործի գիւտը նշանակում է, որ ապագայում Թովմա Մեծոփեցու գրչի նոր արգասիքների յայտնաբերումը շատ հաւանական է:

Ճառը պարունակող ձեռագրերը թուարկելուց առաջ, ներկայացնենք Յայսմաւուրքի մէջ նրա տեղադրութեան պատկերը. բոլոր օրինակներում այն դրուած է «Արեգի ԻԹ. Եւ Ապրիլի Զ.» օրը⁴⁰: Երեքում Ապրիլի 6ին այլ նիւթ չկայ, մեր ճա-

³⁷ Բոլոր դէպքերում նոր գրուած ճառն առանց նրա իմացութեան այլ վանք ուղարկուել չէր կարող:

³⁸ Տե՛ս Լ. Խաչիկեան, Երկեր, Գ., էջ 699-700:

³⁹ Աւետիք Բահաթրեան, Հին հայոց տաղաչափական արուեստը. Քննական տեսութիւն, Շուշի, 1891. վերահրատ.՝ Երեւան, 1984, էջ 95. հմմտ.՝ 1984ի տարբերակում տե՛ս նաեւ՝ Է. Զրբաշեան, Կարեւոր աւանդ ազգային բանաստեղծական արուեստի ուսումնասիրութեան մէջ, էջ ԻԵ.:

⁴⁰ Վրիպամբ միայն Դ.432բ՝ «Արեգ»ի փոխարէն գրուած է «Ահկի», իսկ Ժ.452բ՝ Արեգի «ԻԹ.»ի

որից յետոյ յաջորդ օրուայ նիւթն է. «Արեգի Լ. եւ Ապրիլի Է. Տաւն է Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին - Ամենասրբունի կոյսն Մարիամ Աստուածածնին, աւրինեալն ի կանայս, ծնեալ եղեւ ի Յովակիմայ եւ յԱննայէ, աւետեալք...» (քաղուածքը ըստ՝ Ա.459բ, հմմտ. Ծ.424բ, Կ.379ա): Միւսներից մէկում նոյն Ապրիլի 6ին կայ. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Պօսիլիպօսի, որ էր ի յամս Անդրիանոսի կռապաշտ արքային...» (Ե. 478ա)⁴¹, իսկ 10ում, կրկին՝ Ապրիլի 6ին, հետեւեալն է. «Յայսմ աւուր վարք սքանչելեաց Սրբոյն Ռուսինոսի - Սա էր տնտես վանաց եւ գկամս Աստուծոյ միշտ եւ հանապազ կատարէր...» (քաղուածքը ըստ՝ Թ.391ա, հմմտ. Բ.399բ, Գ.396բ, Լ.455բ. իսկ Զ.459ա, Է.410բ, Ը.410բ, Ժ.454բ, Ի.445բ, Խ.323ա՝ Ռուսինոսը դարձել է «ի գաւառէն Սոկաց, ազգաւ հայ եւ էր տնտես վանացն Փասայ...», քաղուածքը ըստ՝ Զ.459ա): Վերջինում Ապրիլի 6ին կայ. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Բասիմոսի - Սա արեղայ էր եւ հայր վանաց յերկրէն Պարսից...» (Դ.434բ.): Ծերենցի Յայսմաւուրքի ձեռագրերի մեծ մասում, ուր Մեծօրհնոյ ճառը չկայ, Ապրիլի 6ին դրուած է «Վկայաբանութիւն սրբոյն Մաբայ ստրատելատին» երբեմն էլ հէնց այս՝ Ռուսինոսի եւ Բասիմոսի վարքերը (տարբեր ձեռագրերում սրանք երբեմն դրուած են մէկ-երկու օր առաջ կամ ետ):

Այսպիսով, մեր օրինակների մեծ մասում, Մեծօրհնոյ ճառի ներմուծման հետ միասին, նոյն օրուայ՝ Ծերենցի Յայսմաւուրքի օրինակների մի մասի համար սովորական՝ Ռուսինոսի եւ Բասիմոսի վարքերը պահպանուել են՝ միաժամանակ զգալիօրէն համառոտուելով:

ՃԱՌԻ ԶԵՌԱԳՐԵՐԸ⁴²

Ա. Հ^ր 4517. 458ա-9բ. 1438 թ., Ս. Բարդուղիմէոսի վանք, գրիչ՝ Ագարիա, Մարգարայ (թ. 686-766. նաեւ՝ վանքի փակակալը եւ ձեռագրիս թղթի կոկողն է՝ 182բ), ստացող՝ Յովհաննէս արքեպս. վանահայր Ս. Բարդուղիմէոսի վանքի եւ առաջնորդ Աղբակի թեմի, 766 թերթ, 33x24. 35 տող: 458ա. ստ. լւ-ում՝ «Այս ճառս նոր է Մեծ վարդապետին է արարեալ Թումայի Մեծօրհնոյն. Կարդայ՝ եւ Բ. աւուրս զխորհրդնաճառ ասայ իւր սարօքն, զի նախատօնակ է Աւետեաց Աստուածածնին»:

փոխարէն՝ «Թ.»:

⁴¹ Երեւի պէտք է մտածել, որ այս վկայաբանութեան՝ Ապրիլի 6ին դրուած լինելն անօրինաշափ պատահական է:

⁴² Գոյքահամարներից յետոյ գրել ենք ձեռագրերում ճառի զբաղեցրած էջահամարները, այնուհետեւ՝ էլակէտային հիմնական տուեալները: Բոլորը Մաշտոցեան Մատենադարանի ձեռագրեր են. բոլորի նիւթը՝ թուղթ, գրութիւնը՝ երկսիւն, գիրը՝ բոլորգիր, ուստի նկարագրութիւնների մէջ այս տուեալները չենք կրկնել: Բացի Բ.399բ, միւսներում ճառի վերջին նախադասութիւնը շարունակելով՝ յաջորդում են ձեռագրերի ստացողներին, նրանց մերձաւոր ազգականներին եւ գրչին «արքայութիւն» խնդրելու յորդոր-յիշատակագրութիւններ, որոնցից բերում ենք միայն մի նմուշ. Ա.459բ՝ «Եւ արքայութիւն ստացողի սուրբ գրոց Տէր Յովհանէս արեւալիսկոպոսին եւ ծնողաց նորին, եւ ամենայն արեան մերձաւորաց նորին, եւ ձեզ՝ լսողացդ եւ կարդացողացդ. Ամէն»:

Բ. Հ¹ 4696. 398ա-9բ. 1458 թ., գրիչ՝ Աւագտէր, Աստուածատուր, Յովհաննէս, ստացող՝ Գրիգոր քիյ⁴³, 533 թերթ, 40,5x27. 37 տող:

Գ. Հ¹ 5313. 395ա-6բ. 1465 թ., ԺԵ. դ. (1476, 1486ից յետոյ), Վան, գրիչ՝ Վարդան երէց, Նիկողայոս (Ա), Կարապետ (Բ), ստացող՝ Աւետիս քիյ (Ա, Բ), կազմող՝ Ներսէս վարպետ (1572 թ.)⁴⁴. 604 թերթ, 36x26. 36 տող:

Դ. Հ¹ 1511. 432բ-4բ. 1471 թ., Կուքի գիւղ (ի ձորս Շհապունեաց), գրիչ՝ Յակոբ (2ա-34բ, 48ա-72ա¹), Թաթէոս (35ա-47բ), Մանուէլ (72ա²-607բ), ստացող՝ Յովսէփ արդ, Յորդանան, 609 թերթ, 32x21,5. 37 տող: 432բ. ստ. լս-ուս՝ «Զայս ճառս նոր է արարեալ Մեծ Վարդապետն Թովմա Մեծովեցի»:

Ե. Հ¹ 4688. 476բ-8ա. ԺԶ. դ. (1573 թ.), Բաղէշ, գրիչ՝ Առաքել եպս., Միսիթար, ծաղկող՝ Մելքիսէթ, ստացող՝ խոջայ Պոլուտախ, 659 թերթ, 42x29. 37 տող:

Զ. Հ¹ 4675. 456բ-8բ. 1589 թ. գրիչ՝ Մկրտիչ քիյ, ստացող՝ խոջայ Մէլիք, 644 թերթ, 42x30. 36 տող:

Է. Հ¹ 4718. 408բ-10բ. ԺԶ. դ., գրիչ՝ Մկրտիչ, ստացող՝ Ստեփաննոս կր., 569 թերթ, 40x28. 35 տող:

Ը. Հ¹ 4720. 408ա-10բ. ԺԶ. դ., գրիչ՝ Կարապետ, Ատոմ, ստացող՝ խոջայ Գուռ-ջիբէկ, 611 թերթ, 37x25. 33-35 տող:

Թ. Հ¹ 4728. 389ա-91ա. ԺԶ. դ., գրիչ՝ Ներսէս, Մարգարէ Արճիշեցի, ստացող՝ Վարդան եւ Շահապ դարբիններ, 513 թերթ, 36x26. 35 տող:

Ճ. Հ¹ 4704. 452բ-4բ. ԺԷ. դ., գրիչ՝ Կարապետ, ստացող՝ խոջայ Յովաննէս, 597 թերթ, 40x26. 36 տող:

Ի. Հ¹ 4731. 443բ-5բ. ԺԷ. դ., գրիչ՝ Սարգիս, ստացող՝ Էվագ, 624 թերթ, 39x26. 39 տող:

Լ. Հ¹ 6214. 454ա-5բ. ԺԷ. դ., ստացող՝ Գասպար Սողոթէնց, 619 թերթ, 39,5x24. 37 տող:

Խ. Հ¹ 6218. 321բ-3ա. ԺԷ. դ., գրիչ՝ Ղուկաս, ստացող՝ մհտ. Առաքել, 423 թերթ, 38x24. 38 տող:

Օ. Հ¹ 4887. 422բ-4բ. 1706-1714 թթ., Էջմիածին, գրիչ՝ Թումայ Սոկացի, ստացող՝ պարոն Անդրէաս, 458 թերթ, 31x21. 31-32 տող:

Վ. Հ¹ 4872. 376բ-8բ. 1709 թ., Վան, գրիչ՝ Թումայ, ստացող՝ Աւետիս կր, 390 թերթ, 33x23. 32 տող:

Շատ ուշագրաւ է այս ձեռագրերի նախկին պատկանելութեան պատկերը. յիշենք, որ Ա՝ ստացունել է Թաւրիզի Արամեան գրադարանից, Դ՝ Էջմիածնի հին հաւաքածուից է (նախկին պատկանելութիւնն անյայտ), Լ՝ 1924-1936 թթ. ընթաց-

⁴³ Գրչութեան յիշատակարանները տե՛ս ԺԵ. Բ. Հ¹ 151, էջ 113-4:

⁴⁴ Երգասաց Յովհաննէս Խլաթեցու վկայարանութեան Ա օրինակն է. տե՛ս «Էջմիածին», 2008/Բ, էջ 71: Գրչութեան գլխաւոր յիշատակարանը տե՛ս ԺԵ. Բ., Հ¹ 286, էջ 233-5:

քում բերուել է Գաւառի Ս. Աստուածածին եկեղեցու⁴⁵, Խ՝ նոյն տարիներին ստացուել է Երեւանի Հնութիւնների պահպանութեան կոմիտէից⁴⁶: Առաւել նշանակալի է, որ 15 ձեռագրից 11ը վասպուրականեան ծագում ունեն. Բ, Է՝ Վարագայ վանքից, Կ՝ Կտուց անապատից. միւսները Վանի եկեղեցիներից են. Գ, Զ, Ի, Ծ՝ Ս. Պօղոս»Պետրոս, Թ, Ժ՝ Ս. Վարդան, Ե՝ Ս. Նշան, Ը՝ Ս. Ծիրանաւոր⁴⁷: Յայտնի է վերջիններիցս միայն երեքի գրչութեան վայրը. երկուսը՝ Վան (Գ, Կ), մէկը՝ Բաղէշ (Ե), սակայն կարելի է վստահ լինել, որ մնացեալ ութի մեծ մասը⁴⁸ եւս գրուել են Վասպուրականում: Եզրակացութիւնը պարզ է. անկախ նրանից, որ հետագայում անպայման պարզուելու են Մեծոփեցու ճառը պարունակող այլ ձեռագրեր եւս, այն առաւել գործածական է եղել Վասպուրականում:

* * *

Թուարկուած Յայսմաւորքների հիման վրայ հրապարակումս պատրաստ էր եւ տպագրութեան յանձնուած, երբ նկատեցինք նոր եւ կարելոր մի իրողութիւն. բնագրիս 118-268 տողերի մասը նոյնութեամբ, սակայն՝ անխորագիր, կայ Մեծոփեցու գրական վաստակի ճանաչման եւ գնահատման համար շատ կարելոր եւս մէկ՝ ՄՄ Հ^մ 599 ձեռագրում, որ ժամանակին Լ. Խաչիկեանը համարել է «Թ. Մեծոփեցու ինքնագիր»⁴⁹, համառօտ նկարագրութեան մէջ՝ «ԺԵ. դ. (1413ից առաջ), գրիչ՝ Թովմայ Մեծոփեցի»⁵⁰ իսկ ընդարձակի մէջ՝ «Խլաթայ վանք, ՊԿԲ. - 1413»⁵¹: Այս ամէնով հանդերձ, տպագրութեան յանձնուած մեր մի այլ յօդուածում ձեռագրագիտական քննութեամբ պարզել ենք, որ Մեծոփեցին Խլաթի Աղէթ գիւղի (Աղթայ) վանքում 1413 թ. սոսկ գտել եւ միաւորել է անուշադրութեան հետեւանքով վնասուած միաշափ երկու ձեռագրի մնացորդները՝ ներկայիս ՄՄ Հ^մ

⁴⁵ Տե՛ս Օ. Եգանեան, Մատենադարանի ձեռագրական հաւաքածուները, էջ 134:

⁴⁶ Նոյն տեղում, էջ 127:

⁴⁷ Նոյն տեղում, էջ 103-5:

⁴⁸ Մեծածաւալ ձեռագրերի զգալի մասի գրչութեան տեղը, թուականը եւ էլակէտային միւս տեղեկութիւններն անյայտ են զլիաւոր յիշատակարանների կորսուածութեան պատճառով, որ իր կարգին նոյն ձեռագրերի մեծ դիրքի ու ծաւալի հետեւանք է. սրանց սկզբի եւ վերջի թերթերը որպէս կանոն մաշուում են, անընթեռնելի դառնում եւ, ի վերջոյ՝ ընկնում: Յիշելով, որ 2-2,5 տարուայ ընթացքում գրուող Յայսմաւորքների կշիռը միջին հաշուով 10-15 կգ է, պէտք է նկատենք, որ միջին դարերում նրանք իրենց գրչութեան վայրերից շատ հեռու չէին տարւում: Ցանկութեան դէպքում, բոլոր օրերի վերջում առկայ յիշատակագրութիւնները կարդալով, գուցէ հնարաւոր լինէր պարզել այս ձեռագրերից եւս մի քանիսի գրչութեան տեղը, բայց որովհետեւ մեր ունեցած ուղղակի եւ օժանդակ տուեալներն առաւել քան բաւարար են ճառիս՝ Մեծոփեցու գրչին պատկանելը ճշգրիտ-վաւերական համարելու համար, կարծում ենք, որ դա այս ձեռագրերի ապագայ նկարագրութիւնների խնդիրն է:

⁴⁹ Լ. Խաչիկեան, Աշխատութիւններ, հտ. Գ., Երեւան, 2008, էջ 697:

⁵⁰ Տե՛ս Յուցակ ձեռագրաց ՄՄ, Ա., էջ 359:

⁵¹ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Բ., Կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթաբեան, Ա. Քէօշկերեան, Խմբագրութեամբ՝ Ա. Մնացականեանի, Օ. Եգանեանի, Ա. Զէյթունեանի. Ցանկերը Վ. Դեւրիկանի, Երեւան, «Նաիրի», 2004, էջ 1463 (այսուհետեւ՝ Մայր ցուցակ, Բ.):

599 ձեռագիրը, տարել Մեծոփայ վանք եւ հետագայում օգտագործել որպէս իր նշանաւոր դասագրքի (ՄՄ ձեռ. Հ¹ 7117) տարբեր մասերի եւ Նամականիի ատաղձ⁵²:

Ձեռագրի ընդարձակ նկարագրութեան մէջ բնագրական խնդրոյ առարկայ կտորը ներկայացուած է այսպէս. «91բ-3բ [Գովեստ յամենասուրբ Աստուածածնին, ի գերագով վարդապետէն Գրիգորէ Սկեւոացոյն. ձեռ. 1521, 430ա] - Բարեբանեալ ես, ամենասրբունի Աստուածածին, երկին վեհագոյն...»⁵³: Մեծոփեցոյ «Ճառի» մաս դարձած այս «ներբողի» խորագիրը եւ հեղինակի՝ Գրիգոր Սկեւոացի անունն փակագծային ճշգրտումն արել է նկարագրութեան հեղինակ Օննիկ Եզանեանը՝ հիմնուելով Մատենադարանի Բնագրական սկզբնատողերի քարտարանի վրայ⁵⁴, որ, իր կարգին, հիմնուած է Սկեւոացոյ գործի մի այլ՝ Թովմայի կեանքի օրօք եւ Մեծոփայ վանքի մշակութային միջավայրում գրուած օրինակի՝ Գրիգոր Խլաթեցոյ Ճառքնտրի երկրորդ հատորի՝ ՄՄ Հ¹ 1521 ձեռագրի վրայ:

Գրիգոր Սկեւոացի մատենագրի (1170/75-1264/5 թթ.) կենսագործունէութիւնը պատշաճ ձևով ուսումնասիրուած չէ, առաւել եւս՝ նրա գրական վաստակը մեծ մասամբ անտիպ է⁵⁵: Միաժամանակ՝ նրա ժառանգութեան խնդիրների մէջ մտնելը կարող էր մեզ հեռու տանել եւ շեղել մեր բուն նպատակից, ուստի բաւարարուցինք մեր կազմած բնագիրը համեմատելով ձեռքի տակ եղած միջոցներով պարզուած՝ հետեւեալ օրինակների հետ⁵⁶.

1. ՄՄ Հ¹ 1324, 397ա-400բ. Հաղբատ, ՉԼ. - 1281 թ., գրիչ՝ Յոհան, Բարսեղ, Աբրահամ, ստացող՝ Բարսեղ վարդապետ⁵⁷:

2. ՄՄ Հ¹ 1521, 423ա-5ա. ՊԾԵ.՝ 1406 թ., Նկարինայ անապատ, գրիչ՝ Գրիգոր

⁵² Ակնարկուած յօդուածը տպագրուած է «Բազմավէպ» հանդէսի 2008ի հատորում, միաժամանակ՝ մեր տեսակէտը հաստատուած է նաեւ Մեծոփեցոյ գրական վաստակի աղբիւրագիտական քննութեամբ, որ հրատարակուելու է ծրագրուած հատորում:

⁵³ Մայր ցուցակ, Բ., էջ 1466:

⁵⁴ Բնագրի՝ վերը վկայակոչուած 430ա սկզբնաէջը հին համարն է. սկզբնատողի քարտը գրելուց յետոյ 1950ի շուրջ ձեռագրի թերթակալումն ստուգուել-սրբագրուել է, բնագիրն այժմ բնութում է ձեռագրի 423ա-5ա էջերը:

⁵⁵ Համառօտ բնորոշում եւ գրականութեան փոքրիկ մատենագիտական ցանկ տե՛ս **Հ. Գիւրեղ վրդ. Քիպարեան**, Պատմութիւն հայ հին գրականութեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1992, էջ 459, 464: Կենսագործունէութեան հիմնական տուեալները տե՛ս Գրիգոր Յակոբեանի յօդուածում՝ Հայկական սովետական հանրագիտարան, հտ. 3, Երեւան, 1977, էջ 221. անհասկանալի է, թէ ինչո՞ւ գրեթէ նոյնութեամբ վերաբնակեցուած (Քրիստոնէայ Հայաստան հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 246) այս յօդուածը նոր տեղում ստորագրուած է երկու այլ անուններով:

⁵⁶ Գիտենք Մատենադարանի եւ այլ հաւաքածուների էլի ուրիշ ձեռագրերի գոյութիւնը, սակայն արտայայտմաւորային վեց ձեռագրի քննութիւնը մեր խնդրի համար լիովին բաւարար ենք համարում:

⁵⁷ «[Գրիգորի Սկեւոացոյ] Պատմութիւն ծննդեան եւ սննդեան կուսին Մարիամու - Ըստ բարոյցն բուսոյ բնաւորեալ է... զմահացու եւ զագրալի շարաւառոտութիւն //» (թերի):

վրդ., ստացողը՝ Ստեփանոս եւ Թումայ արեղայք, ի վայելումն՝ Յոհաննու Նկարինայ եպս.-ի:

3. ՄՄ Հ^մ 1567, 365ա-8բ. ԺԴ. դ., գրիչ՝ Սարգիս (մեր բնագիրը՝ 1647ի յաւելում է)⁵⁸:

4. ՄՄ Հ^մ 38, 41ա-55ա. Գանձասար, ՌՄԹ.- 1760 թ., գրիչ, ստացող՝ Դաւիթ վրդ. Թիֆլիզեցի, ի վայելումն՝ Թագուհի կուսի, կազմող՝ Տէր Ղազար⁵⁹:

5. ՄՄ Հ^մ 2622, 268ա-99բ. ԺԸ. դար, գրիչ՝ Յակոբ: Խորագիր՝ 268ա-99բ Բան գովեստի պատմագրաբար յաղագս ծննդեան, սննդեան, քաղաքավարութեան եւ վերափոխման ամենասրբուհի եւ միշտ կուսին Մարիամու Աստուածածինն, ասացեալ ի նորին ծառայէ եւ մաղթանաց հայցողէ, յոգնամեղ մենաւորէ Գրիգորէ [Յեսուացոյ]⁶⁰:

Պարզուեց, որ առաջին, երրորդ եւ չորրորդ ձեռագրերն անհամեմատելի են, բոլորովին այլ շարադրանք ունեն, երկրորդը համեմատելի է միայն 119-193 տողերի սահմաններում (այնուհետեւ շեղում է՝ ճառընտրային այլ շարադրանք է): Լիովին համեմատելի եղաւ միայն հինգերորդի գրեթէ վերջը հանդիսացող կտորը՝ 2622. 298բ¹ տ.15 - 299բ¹ տ.21, որին յաջորդող՝ Սկեւոացու շարադրանքի աւարտի 93 բառը չկայ թէ՛ Հ^մ 599 ձեռագրում եւ թէ՛ Մեծոփեցու բնագրում:

Սա պատահականութիւն չէ, այլ՝ հետեւանք է Գր. Սկեւոացու երկի ձեռագրական աւանդոյթի. բանասէր Թամար Մինասեանն արձանագրել է գործիս 20 ձեռագիր⁶¹, որոնցից 15ը տարբեր ընդգրկում ունեցող հատուածական⁶² օրինակու-

⁵⁸ «Աղօթք արարեալ ի վարդապետաց սրբոց Հայոց (=Գովեստ յամենասուրբ Աստուածածինն, ի գերագով վարդապետէն Գրիգորէ Սկեւոացոյն». 1521, 430ա) - Բարեբանեալ եւ ամենասրբուհի Աստուածածին, երկին վեհագոյն... եւ յոգնապտուղ վարուց առաքինութեան. ամէն»:

⁵⁹ «Բանք գովեստից պատմագրաբար յաղագս ծննդեան եւ սննդեան եւ քաղաքավարութեան, եւ վասն փոխման ամենասրբուհոյ եւ փառաւորեալ միշտ կուսին Մարիամու Աստուածածինն, ասացեալ ի նորին ծառայէ եւ մաղթանաց հայցողէ յոգնամեղ մեղաւորէ՝ Գրիգորէ Յեսուացոյ - Զլուսաւոր մարգարիտն, զքարն պատուական...», բ. 55ա-61բ «Նորին Գրիգորի ասացեալ - Բարեբանեալ եւ, ամենասրբուհի Աստուածածին...»:

⁶⁰ Ընդարձակ, ենթավերնագրերով շարադրանք է՝ 268ա-70բ «[Նախաբան] - Ըստ բարուցն բուսոյ բնաւորեալ... ա. 270բ-2բ [Յաղագս Մարիամու] - Եւ արդ, եկեցուք ուստի սկսանելն է արժան... բ. 272բ-6բ Վասն աւետեաց կուսին Մարիամու - Վասն որոյ միում ի պետաց ազդեալ վիհիցն դասուց... գ. 276բ-7ա Ծնունդն Քրիստոսի - Եւ ծնանի յայրին... դ. 277աբ Մկրտութիւնն Քրիստոսի - Բսկ ի լրումն երեսնաթիւ ամաց... ե. 277բ Կատարումն չարչարանացն Քրիստոսի - Բսկ գոր ի ժամ չարչարանաց եւ մահու միածնին... գ. 278աբ Յարութիւն Տեառն - Եւ ընդ ծագել լուսոյն... է. 278բ-9բ Վասն համբարձման Տեառն - Եւ վերացաւ յերկինս... ը. 279բ-99բ Վերափոխումն կուսին - Բսկ ի լնուլ երկոտասան ամաց...»:

⁶¹ Տե՛ս Թամար Մինասեան, Գրիգոր Սկեւոացի. կեանքը եւ գործը, Ատենախօսութիւն, Երեւան, 2008, էջ 55-7 (անտիպ): Այս քսանին պէտք է աւելացնել վերի մեր թուարկման 2-4 միաւորները, ՄՄ 599բ, եւ Երուսաղէմի ձեռ. 1344բ. գործի ամբողջական եւ մասնական 25 օրինակի առկայութիւնը նրա լայն գործածականութեան նշանակ է:

⁶² Տասնմէկը որպէս սկսուածք ունեն մեր 119րդ տողը՝ «Բարեբանեալ եւ ամենասրբուհի Աս-

թիւներ են, եւ միայն հինգն են պարունակում երկի ամբողջութիւնը. ՄՄ 2622, 6615 (երկուսն էլ ԺԸ. դ.) եւ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց 71, 154Գ, 3575⁶³. գրեթէ բոլորն ունեն չափ 2622ի խորագիրը եւ կառուցուածքը:

Այնուհետեւ պարզուեց, որ մարեմաբան Թ. Տասնապետեանը երկիցս տպագրել է այս բնագրի հատուածներ. նախ Մխիթարեան Վենետիկի չափ 239/222 (238բ-42բ) հիման վրայ եւ Գրիգոր Սկեւոացու անունով տպագրել է «Բարեբանեալ ես...» սկսուածքով կտորը⁶⁴: Երկրորդ անգամ նոյն բնագիրը Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց մատենադարանի՝ 1619 թ. չափ 1344 (էջ 216-86) ձեռագրի հիման վրայ հրատարակել է արդէն Գրիգոր Նարեկացիի անունով⁶⁵: Վերագրման պատճառաբանութիւնը միայն այս է. «...Նարեկացիինը սեպեցինք ներիմացումով: Հիմա հաստատ կը կարծենք որ այս վերջին ճառը իր ամբողջութեան մէջ Նարեկացիի երկն է, համաձայն Ձեռագիր Երուսաղէմ 1344... էջ 216-286-երու մեր ընթերցումին առիթով մեր կատարած պեղումներուն»⁶⁶: «Ներիմացում»ը բանասիրական փաստ չէ, «պեղումներ»ի արդիւնքն էլ հրապարակման մէջ չկայ՝ չի երևում, ուրեմն՝ ի հեճուկս ձեռագրական աւանդոյթի արուած այս վերագրումն անհիմն է, որովհետեւ Երուսաղէմի բազմադաւաղ ձեռագրով արուած այս հրապարակումը Գրիգոր Սկեւոացու ընդարձակ գործի սոսկ վերջին՝ ծրոյց հատուածն է, որ մեզ արդէն ծանօթ է ՄՄ 2622 ձեռագրով՝ «ը. 279բ-99բ Վերափոխումն կուսին - Իսկ ի լնուլ երկոտասան ամաց՝ յետ վերանալոյ Փրկչին, յաւուր միում, մինչդեռ աղօթքը երանուիին ի սենեկի իւրում, երեւեցաւ հրեշտակ Տեառն...»⁶⁷:

Մեր մատենագրութեան մէջ Գրիգորների, Յովհաննէսների, Վարդանների եւ նոյնանուն այլ հեղինակների գործերի շփոթները՝ դեռեւս միջնադարում մէկի

տուածածին...»:

⁶³ Չափ 71բ՝ Դրագարկ, 1321 թ., չափ 154բ՝ Երուսաղէմ, 1737 թ., չափ 3575բ՝ չթուագրուած, նոտրգիր, ԺԷ. կամ ԺԸ. դդ. օրինակուած է երեւի չափ 71ից, որ այս շարքի հնագոյն ձեռագիրն է: մանրամասները տե՛ս Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Ա., Կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան. Երուսաղէմ, 1966, 241, 454 եւ նոյնի հտ. Ժ., Երուսաղէմ, 1990, էջ 555:

⁶⁴ Թամար Տասնապետեան, Տիրամայրը, Լիզպոն, 1998, էջ 26-30. սկզբից եւ վերջից աւելի է մեր 119-268 տողերից, որոնց համապատասխանում է էջ 28, տ. 19 - էջ 30, տ. 16:

⁶⁵ Տե՛ս Թամար Տասնապետեան, Գրիգոր Նարեկացիի Տիրամօր Գ. ներբողեանը (Վերափոխման). - «Տաթևի հայագիտական տարեգիրք», 1, Հալէպ, 2008, էջ 59-108 (մեզ հետաքրքրող կտորը՝ էջ 106-108, տ. 3): Այս նոյնն է՝ Թամար Տասնապետեան, Աստուածածին. նոր յղուածներու ժողովածու, Անթիլիաս, 2008, էջ 255-312:

⁶⁶ Նոյն տեղում, էջ 60:

⁶⁷ Տե՛ս նաեւ վերը՝ ծ. 60: Տասնապետեանի տպագրածի սկսուածքն է. «Ի վերափոխումն Տիրամարն Աստուծոյ ի յերկինս - Իսկ ի լնուլ ԲԺ.ան ամաց յետ վերանալոյ Փրկչին՝ մինչդեռ աղաթէր ի սուրբ ի սենեկի իւրում, երեւեցաւ նմա հրեշտակ Տեառն...» (էջ 62): Այս տպագիրները մեր կազմած բնագրի հետ համեմատելն անիմաստ համարեցինք, որովհետեւ գրչական աղաւաղումները, ինչպէս ասացինք եւ ինչպէս երևում է բերուած սկսուածքից, շատ են, ապա՝ բնագիրները տպուած են բաւական անմշակ: Երուսաղէմի 1344 ձեռագրի նկարագրութիւնը տե՛ս Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հտ. Դ., Կազմեց Ն. եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1969, էջ 613-5:

աշխատությունը միւսին վերագրելու դեպքերը բաւական առատ են: Այսպիսի կնճիռները պէտք է լուծել ոչ թէ «ներիմացումներով» նոր վերագրումներ անելով, այլ ձեռագրական եւ մատենագրական ճշգրիտ փաստերի վրայ յենուելով: Ըստ այսմ համոզուած ենք, որ Գրիգոր Սկեւոացու այս բնագիրը պէտք է կազմել ամբողջական հինգ օրինակների համեմատութեամբ, հիմք դարձնելով հնագոյն Երուսաղէմի Հ^Կ 71ը (տե՛ս վերը՝ ծ. 63), հրապարակումն օժտելով նաեւ հատուածական օրինակների ձեռագրագիտական-աղբիւրագիտական քննութեամբ⁶⁸:

Դառնանք մեր խնդրին. այս ամէնի հէնքի վրայ ականյայտ դարձաւ, որ Մեծփեցին օգտագործել է ոչ թէ Գրիգոր Սկեւոացու ճառի ամբողջությունը⁶⁹, այլ՝ իր ձեռքին եղած՝ ՄՄ 599 ձեռագրի անվերնագիր բնագիրը, այսինքն՝ գուցէ եւ գործի հեղինակի անունն անգամ չի իմացել: Միով բանիւ՝ կարծում ենք, որ նա ունեցել է սոսկ Յայսմաւորքի համար Աստուածածնի Աւետման նախատօնակին ընթերցուելիք մի շարադրանք ստեղծելու նպատակ, որի համեմատ եւ գրել է 1-118 տողերի մասը⁷⁰ եւ նրան կցել Սկեւոացու գործի իր ձեռքը հասած կտորը: Այս դեպքում եւս, միջնադարին յատուկ սկզբունքով, կարելորդ եղել է ոչ թէ հեղինակի կամ հեղինակութեան, այլ՝ տօնակարգային մեծ կարեւորություն ունեցող իրադարձութեան գործնական-կիրառական՝ ծիսական անհրաժեշտ շարադրանք ունենալու խնդիրը:

Այս եզրայանգումից յետոյ առաւել եւս համոզուեցինք, որ Մեծփեցու գրական վաստակն ըմբռնելու համար ընդհանրապէս պէտք է ելակէտային համարենք նրա վարքագիր Կիրակոս Բանասէր վարդապետի հետեւեալ հաղորդումը. «Զի եւս զստոյգն եւ զճշմարիտն ի բերանոյ սուրբ հօրն լսեցի, թէ՛ «Զինչ որ ի Ժամատեղս կարգեալ եմ, զմինն ի յիսանէ ոչ եղեալ եմ, այլ յառաջին սուրբ հարցն եմ առեալ եւ եղեալ ի գիրս»⁷¹: Գուցէ թուայ, թէ այս հաղորդումը կարող է վերաբերել առաւելապէս Աղօթամատոյցի կամ Ժամագրքի նրա խմբագրմանը եւ ընդհանրապէս ծիսական գործերին (որպիսին է նաեւ մեր խնդրոյ առարկայ ճառը), բայց յստակ նկատել ենք, որ կացութիւնը նոյնն է նաեւ Մեծփեցու

⁶⁸ Թամար Մինասեանը, որ, ինպէս ասացինք՝ իր մենագրութեան մէջ պարզել է Սկեւոացու երկի ձեռագրական պատկերը, արդէն սկսել է այս բնագրի պատրաստումը: Բ դէպ, մեր 2622 ձեռագիրը բաւական ուշ՝ ԺԸ դ. գրչութիւն է, սակայն որպէս փորձ այն համեմատեցինք Թ. Տասնապետեանի տպագրածի (Երուսաղէմի Հ^Կ 1344ի) հետ եւ համոզուեցինք, որ առաջինը լաւ հիմքից արուած խնամքոտ օրինակութիւն է, իսկ երկրորդը լի է 1619 թ. Տիրիկի Արմուտթաղ գիւղում մահտեսի Բարսեղ անհմուտ գրչի արած բազմաթիւ անմիտ աղաւաղումներով, որպիսիք գիտական բնագիրը կազմելիս երեւի պէտք է անտեսել:

⁶⁹ Երեւի ծանօթ չի եղել նաեւ իր օրերին եւ իր միջավայրում՝ 1406 թ. Նկարինայ անապատում գրուած ՄՄ 1521 ձեռագրի ճառընտրային տարբերակին, որը նոյնպէս նման չէ իր օգտագործածին:

⁷⁰ Սկեւոացու երկի ամբողջ շարադրանքը (ձեռ. 2622, 268ա-99բ) կարդացինք, սակայն Մեծփեցու ճառի առաջին կէսի հետ նմանութիւն չգտանք, այսուհանդերձ, այս մասի համար եւս այլ աղբիւր ունեցած լինելու հնարաւորութիւնը չենք բացառում:

⁷¹ **Մեծփեցի**, Պատմագրութիւն, էջ 284:

ուսումնական-դասագրքային երկերում, որոնց մեջ շատ յաճախ դրուած են այլոց գործերի ամբողջական կտորներ⁷²:

Շատ աւելի կարելոր է, որ այս ճառ-ներբողի գիտով առարկայօրէն հաստատուում է Մեծոփեցու աշակերտ-վարքագիր Կիրակոս Բանասէրի հետեւեալ հաղորդումը. «Եւ ասաց սուրբ վարդապետս մեր, թէ պարտ է Աւետեաց Աստուածածնին Բ. (2) օր տօն կատարել, ի յԱպրիլ ի Զ. (6) եւ ի Նիսան ի ԺԶ. (16) նախատօնակ առնել, եւ Ապրիլ ի Է. (7) եւ ի Նիսան ի ԺԷ. (17) տօն Աւետեաց Աստուածածնին կատարել՝ մինն վասն երկնաւորաց եւ մինն վասն երկրաւորաց»⁷³, այսինքն՝ Նախատօնակը երկնաւորների համար է. այս ոգով, ոճով եւ նպատակադրմամբ էլ գրուած է ճառի առաջին մասը, որն ըստ մեր ունեցած նիւթի՝ Մեծոփեցին ինքն է յօրինել (երկրորդի նման՝ ուրիշից պատրաստի չի առել):

Այսուհետեւ՝ մեր ծիսական գրականութեան հետագայ ուսումնասիրութեան խնդիրից մէկն է դառնում պարզումն այն հարցի, թէ Մեծոփեցու ծիսական այս նորամուծութիւնն ի՞նչ ընդունելութիւն եւ տարածում է ստացել, սահմանափակուել է նորայայտ բնագրի ձեռագրերի մեծ մասի ստեղծման վասպուրականեան միջավայրով, թէ՞ աւելի լայն աշխարհագրական ընդգրկում է ունեցել:

Այսպիսով, բնագրիս 118-268 հատուածները համեմատուած են եւս երեք ձեռագրի հետ.

Հ. Հ^ր 599. 91բ-3բ. ԺԴ. դ. կէս. գրչութեան ելակէտային տուեալները՝ անյայտ:

Զ. Հ^ր 1521. 423ա-5ա. ՊԾԵ. - 1406 թ., Նկարինայ ուխտ, գրիչ՝ Գրիգոր վրդ., ստացողը՝ Ստեփանոս եւ Թումայ արեղայք, ի վայելումն՝ Յոհաննոս Նկարինայ եպս.-ի (միայն 118-193 տողերը):

Ղ. Հ^ր 2622. 298բ¹, տ. 15 - 299բ¹, տ. 21:

Մեծոփեցու խմբագրական աշխատանքը երեւում է, բնականաբար, այս մասի յայտնաւորային (մեծոփեցիական) եւ սկեւոագիական (ո՛չ յայտնաւորային ՀԶՂ օրինակների) բովանդակային տարբերութիւնների զուգադրումով, ըստ որի նրա խմբագրում դրսեւորուած է հետեւեալ չորս տեղիներում.

⁷² Դասաւանդման միջնադարեան եղանակները լաւ պատկերացնելու համար շատ ուշագրաւ է այն փաստը, որ Մեծոփեցին 1426 թ. Երզ Երզոց է դասաւանդել Գրիգոր Նարեկացու եւ Վարդան Արեւելցու մեկնութիւնների զուգորդումով եւ առ այդ Նարեկացու երկի Երուսաղէմի Հ^ր 1225 ձեռագրի մէջ գրել է. «ՊԶԵ. (1426) թվ. դասիս կարդացի հետ Վարդանայ մեկնչին եւ զարմանալի տեսայ զմիտք սորին. Քրիստոս Աստուած ողորմի Թովմա վարդապետին եւ իւր ծնողացն. ամէն». տե՛ս Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հտ. Դ., Կազմեց Ն. եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1969, էջ 366, հմմտ ԺԵ. Ա., Հ^ր 376, էջ 355 եւ ԺԵ. Գ., Հ^ր 491, էջ 367:

⁷³ Պատճառաբանութիւնն այս է՝ «գի Բ. (2) հետ աւետիք ետ Գաբրիէլ հրեշտակապետն կուսին Մարիամու Աստուածածնին, զմինն ի Գ. (3) Ժամն՝ ի վերայ աղբերն, եւ զմինն ի Զ. (6) Ժամն՝ ի սենեկին». տե՛ս Մեծոփեցի, Պատմագրութիւն, էջ 283:

Մեծութեցի	Սկեւռացի՝ ՀԶՂ
127 Երկիր՝ յորմէ արդարութիւն եւ ճշմարտութիւն բուսաւ	127 Երկիր՝ ուստի ճշմարտութիւն (Ձ ճշմարտութիւնն) բուսաւ
154 Գուշակելոցն լրումն	154 Գուշակելոցն լրումն ՀԶ + աւրինացն աւարտող, Ղ + օրինացն աւարտող
159 Աւրինացն նորոգութիւն.	159 ՁՂ Աւրինակացն (Ղ օրինականացն) նորոգութիւն
267 Եւ ամենեցուն առ հասարակ նորմութիւն	267 ՀՂ Եւ ամենեցուն առ հասարակ խաղաղութիւն

Բնչպէս տեսնում ենք, շատ չի միջամտել եւ գործածած բնագրի դիմագիծն էականօրէն չի փոխել. մի տեղ (127) աւելացրել է «արդարութիւն եւ» բառերը, մի տեղ (154) զեղչել է «աւրինացն աւարտող» դարձուածը, երրորդում (159) «աւրինակացն (օրինականացն)» բառը դարձրել է «աւրինացն», վերջինում (267)՝ «խաղաղութիւն» բառի փոխարէն գրել է «նորմութիւն»:

Բսկ հետեւեալները Մեծութեցու հիմք Հ¹ 599 (Հ) մասնական ձեռագրի եւ Սկեւռացու գործի ամբողջական օրինակի (Ղ) տարբերութիւններով պայմանաւորուած խտտորումներ են.

Մեծութեցի	Սկեւռացի՝ Ղ
121 Արեւելք, ուստի արդարութեան արեգակն ծագեցաւ	121 Արեւելք, ուստի արդարութեան արեգակն ծագեցաւ, արեգակն յորմէ արարածք պայծառացան
204 յոգիսն արդարոց	204 յոգիսն արդարոց կատարելոց
248 կենարար եւ մեղսաքաւիչ արեան Տեառն.	248 կենարար եւ մեղսաքաւիչ մարմնոյ եւ արեան Տեառն
262 պատերազմել ընդդէմ հակառակաց	262 պատերազմել ընդդէմ հակառակաց ճշմարտութեանն
263 Դատաւորաց՝ արդարութիւն	263 Դատաւորաց՝ արդարութեամբ դատել առանց ակնառութեան եւ կաշառաց
264 Ժողովրդականաց՝ ունկնդրութիւն	264 Ժողովրդականաց՝ ունկնդրութիւն եւ հրահանգութիւն պատուիրանացն Աստուծոյ եւ ամենայն բարեգործութիւնս առաջադիմութիւն
265 Մեղուցելոց՝ զղջումն.	265 Մեղուցելոց՝ զղջումն եւ դարձապաշխարութեան
266 Արդարոց՝ զարութիւն.	266 Արդարոց՝ զարութիւն, պատուիրանապահութիւն

Վերջապէս, 2 օրինակի՝ 120րդ տողին յաջորդող «բնակեցաւ + աթոռ բարձրագոյն յորում Աստուած բազմեցաւ» ընթերցումը ճառընտրային յաւելում է:

Գալով բանաստեղծական արուեստի առումով երկու մասերի համեմատութեանը, նախ նկատենք, որ ոճական տարբերութիւնն զգալի է, ապա բերենք Սկեւռացու գործի՝ Բ. վ. Սարգիսեանի գնահատութիւնը. «Հիանալի է ներբողեանս թէ՛ լեզուին եւ ոճին բարձրութեան եւ թէ՛ խորախորհուրդ վարդապետութեանց համար: Բր տեսակին մէջ եզակի է, մանաւանդ պերճախօսական ձեւոց առատութեամբ եւ դարձուածներով...»⁷⁴. սա հաւասարաչափ վերաբերելի է նաեւ Մեծոփեցու շարադրանքին: Այսուհանդերձ, երկու մասերի միջեւ էական տարբերութիւն կայ. Սկեւռացու մասը փառաբանութիւն է եւ ունի այդպիսի շարադրանքին յարմար դարձուածներ՝ պատկերաւոր համեմատութիւններ, մինչդեռ Մեծոփեցու գրածի բանաստեղծական նկարագիրն այլ է. այստեղ մեծ ներշնչում կայ, շարադրանքը շատ կենդանի, գրաւիչ ու առինքնող է եւ լիովին ցուցադրում է հեղինակի բանաստեղծական տաղանդն ու շնորհքը, աւելին՝ շատ պատկերաւոր է. հեղինակը կարծես հոգեկան ներշնչումով ներկայ է եղել Հայր Աստծու եւ հրեշտակների խօսակցութիւններին, երկնային զօրքերի կատարած գործերին, որոնց ականատես է դարձնում նաեւ իր ընթերցող-ունկնդիրներին, այսինքն՝ եկեղեցում ճառի ընթերցմանը ներկայ հայ հաւատացեալին:

Հէնց այս վերջին յատկանիշն էլ համարում ենք Մեծոփեցի մատենագրի վարդապետական-բանաստեղծական տաղանդի կարեւորագոյն դրսեւորումը: Մրա հիման վրայ էլ համոզուած ենք, որ միջնադարի մեր հոգեւորական շատ հեղինակների՝ իրենց կեանքի օրօք ունեցած մեծ հեղինակութիւնը, որ մեր օրերի չափանիշներով նրանց թողած գրական վաստակով յաճախ չի արդարանում, մեծ մասամբ պայմանաւորուած է նրանց բանաւոր ոգեշունչ եւ առինքնող խօսքով, որ կլանում եւ իր ետեւից տանում էր ունկնդիր հաւատացեալի սիրտն ու հոգին:

Այսպիսով, առիթ ունեցանք նաեւ արձանագրելու միջնադարի մեր երկու հեղինակների՝ Գրիգոր Սկեւռացու եւ Թովմա Մեծոփեցու գրական մի «հանդիպում» եւ պարզեցինք վերջինիս շատ ուշագրաւ մանրամասները, որոնք, կարծում ենք, պէտք է նկատառելի լինեն ընդհանրապէս մեր մատենագրութեան մէջ հեղինակային փոխազդեցութիւններ քննելու դէպքերում:

Սկեւռացիական ՀՁԴ օրինակների բոլոր ընթերցումները, բնականաբար, թողել ենք տողատակում, որովհետեւ Մեծոփեցու շարադրանքը յայսմաւորայինն է, որի գրեթէ բոլոր ձեռագրերը բնագրական պատկերի առումով ընդհանրապէս համընթաց եւ լաւ ընդօրինակութիւններ են, բացի թերեւս Բ եւ Լ օրինակներից⁷⁵:

⁷⁴ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ. հ. Բ., 3օրինեց հ. Բ. վ. Սարգիսեան, a Venice, 1924, էջ 339:

⁷⁵ Բ՝ անյաջող օրինակ է՝ ունի բազում սխալներ եւ առանձին բառերի ու տողերի բացթողումներ. Լ՝ ունի կրկնութիւններ, որոնք գրչի կամ նրա մերձաւոր ժամանակի ձեռքով սրբագրո-

Ըստ այսմ՝ ընթերցումների ընտրությունը դժուար չէր. նախապատիւ ենք համարել հին ձեռագրերի ձեւերը, որոնց մէջ «օ»ն հազուադէպ է⁷⁶, իսկ ենթակայական դերբայի «ոդ» վերջաւորութեան փոխարէն գերակշռում է «աւդ» ձեւը:

Իր բոլոր արժանիքներով հանդերձ, Ա օրինակի ունեցած ձեւերը յաճախ նախընտրելի չեն, ուստի եւ իջեցուել են տողատակ՝ ելնելով շարադրանքի չափ ու կշիռից եւ ընդհանրապէս նրա թելադրած տրամաբանութիւնից:

Տողադարձի հետեւանք գաղտնավանկի «ը»ով սակաւաթիւ ձեւերը նշել ենք միայն առանձին դէպքերում, իսկ ձայնաւորների միջեւ «յ»ի չգոյությունը (Ը խոնարհի մէջ՝ «երկնաին») չենք նշել:

Երկու տեղ (46, 97) «ծնունդ» բառի յոգնակի թեք ձեւերի՝ բոլոր ձեռագրերի կամ մեծ մասի ունեցած «ը»ով («ծնընդոց», «ծնընդաւք») տարբերակները⁷⁷ նշել ենք տողատակում, շարադրանքի մէջ դնելով կանոնական՝ «ծննդոց»: Մի տեղ (82) «արծիւ» բառի յոգնակի սեռականը դրել ենք ուղղագրօրէն կանոնաւոր «արծուեաց» ձեւով՝ հակառակ բոլոր ձեռագրերի ունեցած խոտոր՝ «ը»ով տարբերակների⁷⁸:

Միօրինակացման նպատակով «ի»ով աւարտուող բառերի սեռականի՝ ձեռագրերի մեծ մասով վկայուող «ոյ» ձեւերն իջեցրել ենք տողատակ, բնագրի մէջ դնելով երբեմն միայն մի ձեռագրի ունեցած «ւոյ» վերջաւորութիւնը:

Համարակալել ենք ոչ թէ նախադասութիւնները, այլ՝ տողերը, որոնք դրուած են ոչ աւանդական եղանակի հնգեակներով (1, 5, 10...), այլ՝ անխտիր (1-268). սրա նպատակը եւս բնագրի ընթերցում-ընկալման դիւրացումն է:

Գործի բանաստեղծական արուեստն աւելի լաւ ցուցադրելու եւ ընկալումը դիւրացնելու համար հրապարակմանս վերջում միասին շարուածքով դրել ենք նաեւ բնագրի առանց ընթերցումների տարբերակը, ուր տողերն ամբողջական՝ չկոտրուած են:

Ընթերցումները նշանակել ենք մեր նախասիրած ձեւով. «փոխարէն» նշանակող փխ-ի տեղ դրել ենք], իսկ չիք-ի տեղ՝ >, շարահիւսական դրափոխութիւններից առաջ՝ ~ պայմանական նշանները. նախ ձեռագրերի պայմանանիշերն են, ապա՝ ընթերցումը, յիշեալ նշաններից մէկը, վերջում՝ հիմնաբառը: Անհրաժեշտ եւ յարմար որոշ դէպքերում տողատակում փակագծերի մէջ պահել ենք նաեւ ընտրուած եւ բնագրի մէջ դրուած ընթերցումը եւ այն աւանդող ձեռագրերի պայմանանիշերը:

ւած են՝ ջնջած կամ շրջանակուած. այսպիսիք համեմատութիւնների մէջ չենք արտայայտել:

⁷⁶ Թէեւ «օ»ով ընթերցումներն այստեղ եւս բնագրական արժէք չունեն, բայց մեր բնագիրը ծաւալուն չէ, ուստի որոշեցինք նշել՝ ցուցադրած լինելու համար, որ «աւ»ը Մեծովիցու նախընտրած ձեւն է, որ տիրապետող է նաեւ նրա Պատմութեան՝ հնութեան որոշակի դրոշմ ունեցող օրինակներում:

⁷⁷ «Ընդ» նախդրի համառօտագրութեան յաճախադէպ գործածութեան հետեւանք են:

⁷⁸ Սա եւս, երեւի, տողադարձի ժամանակ գաղտնավանկի «ը»ն գրելու արդիւնք է:

Դրկից երկու, երբեմն՝ երեք բառի կարճ ընթերցումները նույն բառերի կարգով դրել ենք մի տողում, մեկինը միւսից զատելով վերջակետով. ուրեմն՝ որոշ բառերի ընթերցումները պետք է փնտրել յաջորդող բառերի վրայ դրուած ծանօթութեան նշանների ներքոյ:

Պայմանանիշերով ընթերցումների ձեռագրերն արագ գտնելու եւ այդպիսով կրկին՝ կարդալը դիւրացնելու համար այստեղ դնում ենք ձեռագրերի պարզեցուած ցանկը՝ պայմանանիշ, գրչութեան ժամանակ, գոյքահամար եւ էջահամարներ կարգով.

Ա - 1438 թ. - 4517. 458ա-9բ.

Բ - 1458 թ. - 4696. 398ա-9բ.

Գ - 1465 թ. - 5313. 395ա-6բ.

Դ - 1471 թ. - 1511. 432բ-4բ.

Ե - 1573 թ. - 4688. 476բ-8ա.

Զ - 1589 թ. - 4675. 456բ-8բ.

Է - ԺԶ. դ. - 4718. 408բ-10բ.

Ը - ԺԶ. դ. - 4720. 408ա-10բ.

Թ - ԺԶ. դ. - 4728. 389ա-91ա.

Ճ - ԺԷ. դ. - 4704. 452բ-4բ.

Ի - ԺԷ. դ. - 4731. 443բ-5բ.

Լ - ԺԷ. դ. - 6214. 454ա-5բ.

Խ - ԺԷ. դ. - 6218. 321բ-3ա.

Ս - 1706-14 թթ. - 4887. 422բ-4բ.

Կ - 1709 թ. - 4872. 376բ-8բ.

Հ - ԺԴ. դ. կէս - 599. 91բ-3բ.

Ձ - ՊԾԵ. - 1406 թ. - 1521. 423ա-5ա.

Ղ - ԺԸ. դ. 2622. 298բ¹ տ. 15-299բ¹ տ. 21:

ՆԱԽԱՏԱԻՆԱԿ¹ ԱԻԵՏԵԱՅ ՍՈՒՐԲ²

ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ, ԶՈՐ ԵՐԿՆԱՅԻՆ

ԴԱՍՔ³ ՀՐԵՇՏԱԿԱՅՆ⁴ ՏԱԻՆԵՑԻՆ⁵

1 Պարտ է գիտել ամենայն քրիստոնէից ազգաց,

2 Զի⁶ արարիչն ամենեցուն Հայր⁷ Աստուած

3 Կամեցաւ հաշտել⁸ ընդ Ադամայ,

4 ընդ⁹ Եւայի եւ ընդ¹ ծնունդս նոցա.

¹ ԳԵԶԷԹԺԻԼԽԾԿ նախատօնակ, Բ նախատաւնակ է, Կ նահատունակ է, Ը > նախատաւնակ

² ԳԷ > տուրբ

³ Բ զաւրքն, ԵԹԽԿ զօրք] դասք

⁴ Բ > հրեշտակացն

⁵ ԳԶԷԺԽ > զոր երկնային... տաւնեցին: Ա [տ]աւնեցին, ԵԼԽԿ տօնեցին, Ը տաւնեն

⁶ Խ > ազգաց: Ա զոր] զի

⁷ Ժ > ամենեցուն: Լ հայրն

⁸ Ժ հաշտիլ

⁹ ԲԵԸԺԽԿ եւ ընդ

- 5 եւ ջնջել զձեռագիր պարտուց՝ նոցին
յանցանաց՝
6 Վասն որոյ առաքեաց զանեղական
7 ծնունդն՝ իւր՝ զԱստուածորդին՝
8 Գալ իջանել յերկիր՝ ստորական
9 եւ շրջել ընդ ազգի՝ մարդկան՝
10 Իսկ միածին՝ Բանն հայրական
11 կերպարանեցաւ ի կերպարանս¹⁰
զարացն¹¹ վերնական.
12 Էջ ի¹² մէջ աթոռոց¹³ քերովբէից¹⁴ եւ
սերովբէից¹⁵
13 առաջին¹⁶ քահանայապետու-
թեանցն¹⁷.
14 Եւ ծածկեաց զփառս աստուածու-
թեան իւրոյ¹⁸ ի նոցանէ՝
15 ոչ զհետելով¹⁹ զմարդ լինելն²⁰ նորա:
16 Էջ դարձեալ ի դասս տերու-
թեանցն²¹,
- 17 զաւրութեանց եւ²² իշխանութեանց²³,
18 երկրորդ քահանայապետութեանցն,
19 մի²⁴ երեւելով ի մէջ²⁵ նոցա՝ իբրեւ
զնոսա²⁶.
20 Եւ նոքա ոչ զհտացին²⁷ զնա:
21 Էջ դարձեալ ի դասս պետութեանց²⁸
22 հրեշտակապետաց եւ հրեշտա-
կաց²⁹,
23 երրորդ քահանայապետութեանցն³⁰,
24 Եւ յայտնեալ ծանոյց³¹
25 զփառս աստուածութեան³² իւրոյ,
26 եւ զգեղեցկութիւն անեղական
27 դիմաց³³ իւրոց³⁴ եցոյց³⁵ նոցա:
28 Իսկ նոցա զարհուրեալ³⁶
29 յաստուածահրաշ տեսլենէն՝ զոր
տեսին,
30 Եւ անճառ խնդութեամբ³⁷
31 ուրախ եղեն եւ զուարճացեալ կա-
յին³⁸:

¹ Ը > եւ ընդ

² Ի > նոցա եւ ջնջել զձեռագիր պարտուց

³ Ը յանցան

⁴ Ը ծնունդ

⁵ Դ զորդին միածին] զաստուածորդին

⁶ Կ > յերկիր

⁷ Բ ազգայինս] ազգի

⁸ Լ > եւ շրջել ընդ ազգի մարդկան

⁹ Բ միածին + որդին

¹⁰ Օ > ի կերպարանս, ԳՁԷ կերպարան

¹¹ ԳԴԵՁԷԸԹԺԻԼԽՄԿ զորացն

¹² Ը էջին] էջ ի

¹³ ԲԷԽ աթոռոցն, Ի յաթոռոյ

¹⁴ ԱԲԳՁԷԸԻԼՕ քերովբից, Ը քերովբիցն, Խ քերովբից

¹⁵ Բ > եւ սերովբից: ԳՁԷ սերովբից, ԸԺ սե-
րովբիցն, Ի սրովբից, Խ սերովբից

¹⁶ Լ առաջի, Դ > առաջին

¹⁷ ԳՁԷԺԽ քահանայապետութեանց

¹⁸ Ի > եւ ծածկեաց... աստուածութեան, ԶԺ
աստուածութեանն: Ի իւրոյ + իւր

¹⁹ Ի զհետելով + զգալ եւ

²⁰ Ի լինել

²¹ ԲՁ տերութեանց, Լ տերութեանցն

²² ԳԵՁԷԹՄԼ զօրութեանց, ԴԺ զօրութեանցն,
Խ > զաւրութեանց: Լ > եւ

²³ Ի զփառս աստուածութեանց եւ իշխանու-
թեանցն] զաւրութեանց եւ իշխանութեանց,
Դ իշխանութեանցն, Ժ իշխանութեանցն

²⁴ ԳԴՁԷԺԽ քահանայապետութեանց, Ի քա-
հանայութեանցն: Դ > մի

²⁵ Բ > ի մէջ

²⁶ Դ զմի ի նոցանէ] զնոսա

²⁷ Խ իմացան] զհտացին

²⁸ Ը դասապետութեանց: ԲԻ պետութեանցն

²⁹ Ի ~ հրեշտակաց եւ հրեշտակապետաց

³⁰ ԴԸ քահանայապետութեանց

³¹ Բ յայտնեաց] յայտնեալ ծանոյց

³² Ը աստուածութեանն

³³ ԳՁԷԺ զիմացն, Խ աստուածութեան դիմացն
] զիմաց

³⁴ ԳՁԷԺԽ > իւրոց

³⁵ ԳՁԺԽ երևեցոյց, Դ ծանոյց] եցոյց

³⁶ Ի ~ զարհուրեալ իսկ նոցա

³⁷ Թ խոնարհութեամբ, ՄԼ խոնարհութեամբն
] խնդութեամբ

³⁸ Ի > եւ զուարճացեալ կային: Դ ուրախ կային

- 32 Զի գոր ցանկային¹ հրեշտակք տին նորոգել¹⁹,
 33 տեսանել ընդ աղաւտ² եւ ոչ կարէին, 47 Եւ ի կռապաշտութենէ անհաւա-
 34 Այսաւր³ դէմ յանդիման տեսին. տութեանց
 35 եւ փափագելի⁴ բաղձանացն⁵ հա- 48 եւ²⁰ ի չար գործոց ազատել²¹ զնո-
 սին: սա²²,
 36 Եւ կոչեաց Բանն⁶ Աստուած 49 Եւ բառնալ ի նոցանէ զմեղք,
 37 զերիս դասապետս⁷ դասուց նոցին՝ 50 զմահ եւ զապականութիւն²³,
 38 զԳաբրիէլ, զՄիքայէլ եւ զՌաֆայէլ⁸. 51 Եւ ի պատժոյ²⁴ տանջանաց խաւա-
 39 Եւ զխորհուրդն որ ծածկեալն⁹ էր րային դժոխոցն²⁵
 40 յաւիտեանց եւ յազգաց, 52 հանել զհոգին²⁶ Աղամայ²⁷ եւ զորդ-
 41 Ի¹⁰ հրեղինաց եւ ի հողեղինաց¹¹, ւոց նորա²⁸:
 յայտնեաց նոցին¹². 53 Եւ նոցա լուեալ²⁹ զաւետիք ուրա-
 42 Այսինքն՝ զԱստուածն¹³ մարդ լի- խութեանն³⁰
 նել¹⁴, 54 ամենայն զաւրաց³¹ հրեշտակացն³²
 43 եւ զմարդն Աստուած ներգործել: զնդին³³,
 44 Ասէ ցնոսա. Կամիմ զանկեալն Ա- 55 պար առեալ ցնծային եւ գեղգե-
 դամ եւ¹⁵ դեալ³⁴ գովէին,
 45 զմոլորեալն Եւայ¹⁶, 56 իմանալի³⁵ ձայնիւ երգէին
 46 հանդերձ ծննդաւք¹⁷ իւրովք¹⁸, վերս- 57 եւ ի³⁶ ձայն բարձր³⁷ երեքսրբեան

] կային

¹ Ը > զի գոր ցանկային

² Ի > ընդ աղաւտ: ԲԳԴՁԷԹԼԽ աղօտ, Ժ ա-
 դաւտս, Կ դօտ, Ծ > աղաւտ (գրելու տեղ թո-
 դած)

³ ԳԴԵԶԷԼԹԺԻԼԽԾ այսօր

⁴ ԳԶԷԼԹԾԿ փափաքելի

⁵ Ի բարձանցն, Լ զբարձանցն

⁶ Ի > բանն

⁷ Ա դասապետս

⁸ ԲԶԷ > եւ: Ա զըռափայէլ, Ը զըռափաքէլ, Ի
 զըռափիէլ

⁹ ԱԵԼԹԻԾԿ ծածկեալ

¹⁰ Ի յաւիտենից: Ի ազգաց: Բ եւ ի

¹¹ ԵԶԹԾԿ > ի: Զ հողինաց

¹² Ժ ~ նոցին եւ ի հողեղինաց յայտնեաց

¹³ ԲԶԷԼ զԱստուած

¹⁴ Բ լինելն

¹⁵ ԳԶԷԺ զԱղամ զանգեալն: Զ > եւ

¹⁶ Թ Եւա

¹⁷ ԱԵԼԽԾԿ ծննդօր, ԲԴԸ ծննդաւք, ԳԶ
 ծնդօր, Թ ծննդօր, Ժ ծննդօրն, Ի ծննդ-
 դովքն

18 Է > եւայ... իւրովք, Կ իւրով

19 Ա-ԸԺԻԽ-Կ վերըստին: Ա նորոգիլ

20 Զ անհօատութեանց: ԲԽ > եւ

21 Ը գործ, Ժ գործոցն: ԾԿ ազատեալ

22 Խ կրկն.՝ եւ ի կռապաշտութենէ... ազա-
 տել զնոսա

23 Ի զապականութիւնն

24 ԳԵԶԹԺԽԾԿ պատժոց, Է պատժուց

25 Զ ի խաւարային, Ժ հաւարային, Ի խաւա-
 րին, Լ եւ ի խաւարային: Բ դժոխոց

26 Բ ազատել ի հանել: Բ զհոգի

27 Բ նորա ի Աղամայ

28 ԱԲԳԵԶԷԹԺԽԾԿ զորդոց, Ը զծննդոց, Ի
 որդոց: Ի նորին ի նորա

29 ԺԻ ~ լուեալ նոցա

30 ԶԷԻ ուրախութեան

31 ԳԵԶԷԼԹԺԻԼԽԾԿ զօրաց

32 ԲԵԼԹԽԾԿ հրեշտակաց

33 Ի եւ մարդկան ի զնդին

34 Ի գեղգովեալ

35 ԵԹԾԿ եւ իմանալի

36 ԹԾ > երգէին: ԶԾԿ > ի

37 ԵԾԿ բարձրաձայն ի ձայն բարձր, Ժ

- աւրհնութեամբ
 58 զամենասուրբ զԵրրորդութիւնն¹ աւրհնէին.
 59 Փա՛ռք քեզ, անճառ Աստուած եւ չայր² զթած³,
 60 Աւրհնութիւն քեզ⁴, միածին Որդի՛ եւ ճշմարիտ ողորմած,
 61 Եւ զովեալ ես⁵ Սուրբ Հոգի՛ ճշմարիտ Աստուած⁶,
 62 անոխակալ եւ անյիշաչար,
 63 Բարեբանեալ ես⁷ Երրորդութիւն
 64 գերագոյ եւ⁸ գերագոյն⁹ Աստուած¹⁰,
 65 ի մի բնութիւն¹¹ եւ յաստուածութիւն¹² կատարեալ¹³,
 66 յատկադէմ եւ զուգապատիւ Երեւեալ եւ փառաւորեալ¹⁴.
 67 Եւ զայս ասացեալ, նախատանակ¹⁵ մեծ կատարեցին¹⁶
 68 զաւրք¹⁷ անմարմնական զնդին:
 69 Եւ ապա ասէ զնոսա¹⁸ Տէր. Երթայք¹⁹

- յերկիր՝
 70 առ կոյս մի անուն Մարիամ՝
 71 դուստր Յովակիմայ²⁰ եւ Աննայի²¹,
 72 Դաւթի եւ Յուդայ²², ի թոռանց²³
 73 հաւրն հաւատոյ²⁴ Արրահամու:
 74 Եւ ապա հրաման առեալ պետքն²⁵ վերնական
 75 ի Բանէն Աստուծոյ տիրակալն²⁶,
 76 պատրաստեցին զինքեանս՝
 77 զնալ եւ տալ²⁷ աւետիս կուսին անապական:
 78 Եւ նոցա²⁸ հաւաքեալ զամենայն զաւրս²⁹ հրեղինաց՝
 79 իբրեւ³⁰ զհնազանդ ծառայս թագաւորին թագաւորաց³¹,
 80 Իջին յերկնից յերկիր³²՝ սաւառնացեալ թելաւք³³,
 81 սրընթաց եւ երագընթաց³⁴ զնացիւք:
 82 Իբրեւ զերամս³⁵ արծուեաց³⁶,

- բարձր + երգէին
 1 ԴԼԽ Երրորդութիւնն, ՋԷԺ զԵրրորդութիւն
 2 ԸԼ հայրդ
 3 Բ > իմանալի ձայնիւ երգէին... զթած
 4 Դ ի քեզ
 5 Լ են յ ես
 6 Բ > ճշմարիտ: Ը > Սուրբ Հոգի՛ ճշմարիտ Աստուած (այստեղ ջնջած՝ «Երրորդութիւն գերագոյն»)
 7 ԾԿ > ես
 8 Ը > գերագոյ եւ
 9 Կ գերագոյն յ գերագոյնդ
 10 Բ > բարեբանեալ ես... Աստուած
 11 ԱԵԹԾԿ > ի: Է բնութիւնն
 12 Բ > եւ յաստուածութիւն: Բ յԱստուած
 13 ԵԹԾԿ հաւատարեալ յ կատարեալ
 14 Զ փառաւորեալ
 15 ԳԴԵՁԷԼԽԾ նախատօնակ, Ը նա՛ տօնակ, Բ նախատօնեակ, Կ նախատօնակ
 16 Ժ > յատկադէմ եւ զուգապատիւ... կատարեցին: Ը կատարեալ
 17 ԱԳԴ-ԸԺ-ԼԾԿ զօրք, Խ զօրքն (ԲԹ զաւրք)
 18 ԳՋԷԺԽ ասաց նոցա յ ասէ զնոսա
 19 Լ Յիսուս տէր, Բ > տէր: Լ երթայ
 20 Ժ Յովսէփայ յ Յովակիմայ
 21 Դ եւ Աննայի եւ
 22 ԲԳՋԷԸԺԺԽԾԿ Յուդայի, Դ Յուդիայի
 23 Բ > ի: Բ թոռանցն, Լ հոռանց
 24 ԳԵՁԷԸԹԺԺԼԽԾԿ հօրն: Բ > հաւատոյ
 25 Ա պետին, ՋԷԺԾԿ պետն (ԲԳԴԵԸԹԺԼԽ պետքն)
 26 ԵԹԾԿ > ի բանէն Աստուծոյ տիրական
 27 Զ > եւ: Բ > եւ տալ
 28 Բ յանապական: ԲԳՋԷԺԽ նոքա
 29 ԳԴԵՁԷԸԹԺԺԼԾԿ զօրս, Խ զօրսն
 30 ԲԳԴԷԹԺԺԼԾԿ իբր
 31 Ը > թագաւորաց
 32 Բ ի յերկիր
 33 ԳԴԵՁԷԸԹԺԼԾԿ թելօք, Խ թելօքն
 34 Բ յոր ընթացան սրընթաց յ սրընթաց եւ երագընթաց, ԲԿ > եւ երագընթաց
 35 ԾԿ երասն
 36 ԱԴԵԹԺԼԾԿ արծուեաց, ԳԷԽ արծուեաց, Բ արծրուց, Զ արծուաց, Ը աղանեաց, Ժ արծուաց

83 հասին յերկիրն Գալիլեացոց՝,
84 ի քաղաքն՝ Նազարեցոց՝,
85 Խոնարհութեամբ եւ հեղութեամբ,
86 ցածութեամբ⁴ եւ⁵ հանդարտութեամբ,
87 Ահիւ եւ երկիւղալից դողութեամբ⁶՝
88 Յողջոյն՝ կուսին Մարիամու Աստուածածնին
89 եւ⁸ տիրածին սրբուհոյ՝⁹ կուսին¹⁰,
90 Երկրպագեալ թագուհոյն¹¹ մեծի¹²:
91 Եւ բարձրագոյն ձայնիւ¹³ գոչեաց¹⁴ Գաբրիէլ
92 ուրախալից դիմաւք¹⁵ առ կոյսն երանուհի¹⁶.
93 Ողջոյն ընդ քեզ, Մարիա՛մ¹⁷,
94 եւ խաղաղութիւն ընդ քեզ, կոյս աննման¹⁸,
95 Ուրախ լէ՛ր եւ¹⁹ բերկրեա՛ն²⁰,

1 ԴԵԶԺԽԾԿ գալիլեացոց, Ը գալիլեացոց
2 Խ > քաղաքն
3 ԳՆԶԷԼ նազարեցոց, Բ Նազարէթ, ԵԾԿ նազորացոց, Թ նազարացոց, ԺԻ նազորեցոց, Խ նազորացոց
4 ԲԳԶԷԼԺ ցածութեամբ] ցածութեամբ
5 ԸԺ > եւ
6 Ի > ցածութեամբ եւ... դողութեամբ
7 Ի ողջոյն
8 Կ > եւ
9 Ա-ԹԻԼԾԿ սրբուհոյ, Ժ սրբուհու, Խ > սրբուհոյ
10 Բ > եւ տիրածին սրբուհոյ կուսին
11 ԱԳ-ԸԺ-Կ թագուհոյն
12 Ի > եւ տիրածին սրբուհոյ... մեծի
13 Ի > ձայնիւ
14 Ի գոչեաց + Մարիամու, Դ > գոչեաց
15 ԳԵԶԷԼԻԼԽԾԿ դիմաօք
16 Ա սրբուհի, Ի երանուհիտ
17 Ը Մարիամ + եւ խաղաղութիւն ընդ քեզ Մարիամ (կրկն.)
18 Ժ ~ կոյս աննման... ընդ քեզ
19 ԱԺ > եւ
20 Ա բերկրեալ, ԶԷԺԽ բերկրեայ, Ի բերկրեաց

96 Զի այսաւր Տէրն²¹ տերանց²²,
97 Աստուածն աստուծոց²³
98 եւ թագաւորն²⁴ անվախճան²⁵
99 առ քեզ եկեալ՝ մարմնանալ²⁶.
100 Եւ մարմնովն՝ որ ի քէն առեալ²⁷,
101 ազատութիւն կամի²⁸ առնել
102 Աղամայ եւ ծննդոց²⁹ նորա:
103 Եւ դու³⁰ ուրախ լէ՛ր եւ ցնծա՛ն³¹,
104 եւ այլ մի՛ տրտմի³² վասն փրկութեան³³
105 եւ ազատութեան տանս Աղամայ³⁴:
106 Վասն որոյ եւ մեք, համաձայնեալ
107 երկնային զաւրացն³⁵ գնդից³⁶,
108 Երկրպագեմք³⁷ թագուհոյդ մեծի³⁸,
109 անարատ եւ մաքուր սրբուհոյ³⁹ կուսի:

(ԲԳԴԵԸԹԼԾԿ բերկրեալ). հմմտ. Ղկս. Ա. 28

«ուրախ լեր բերկրեալ»

21 ԲԳԵԶԺԻԼԽԾ այսօր: Ի տէր

22 Դ տերանց եւ, Կ տերանցն

23 Ի > Աստուածն աստուծոց: Ը աստուծուց, Ժ յաստուծոց

24 Է թագաւորն, Ի թագաւոր

25 Ի թագաւորաց] անվախճան

26 Ա մարմնանալ եւ մարմնանայ, ԵԾԿ խոնարհի եւ մարմնանայ, Ի մարմնանայ] մարմնանալ

27 Ի առաւ

28 ԻԾ կամիմ

29 ԱԲԴԷԹԺ-Կ ծննդոց (ԳԵԶԹ ծննդոց)

30 Լ > դու

31 ԳԴԹԺԻԾԿ ցնծայ

32 Ժ > այլ: Ը տրտմի

33 Ժ փրկութեանն

34 Խ > եւ ծննդոց նորա... Աղամայ, Կ Աղամայ + եւ ծննդոց նորա (կրկն.)

35 Գ-Կ զօրացն

36 Ա խմբից] գնդից

37 Ը երկրպագեալ, ԺԻ երկիր պագեմք

38 ԱԳ-ԸԺ-Կ թագուհոյդ, Ի թագուհոյտ: Ի մեծիդ

39 Ա-ԷԻ-Կ սրբուհոյ, ԸԼ սրբուհոյդ, Ժ սրբուհու (Թ սրբուհոյ)

110 Ուրախ¹ լե՛ր, դշխո՛ւ² պանծալի
 111 եւ պարագլո՛ւ իս ամենայն սրբոց եւ
 կուսից³,
 112 հրաբունիցն սեռից եւ հրեղինացն⁴
 խմբից⁵,
 113 Ընտրեալդ ի⁶ յորովայնէ
 114 եւ սրբեալդ ի⁷ յարգանդէ⁸:
 115 Ձոր ներբողական⁹ ճառիւք¹⁰
 116 եւ գովասանական բանիւք
 117 պատուեսցուք¹¹ զքեզ, մա՛յր Աստու-
 տուծոյ,
 118 յերկինս եւ ի վերայ երկրի¹²:

119 ¹³ Բարեբանեալ ես, ամենասրբու-
 հի¹⁴ Աստուածածի՛ն.
 120 Երկին¹⁵ վեհագոյն, յորում¹⁶ Աստու-
 ւած բնակեցաւ¹⁷.
 121 Արեւելք¹⁸, ուստի արդարութեան¹⁹
 արեգակն²⁰ ծագեցաւ²¹.

¹ ԲԺԾ կուսին: Ը որախ

² ԲԴ դշխոյր, Ժ Բերկրեալ դշխոյ

³ Զ կուսից եւ, Խ կուսիցն, Լ > կուսից

⁴ Է հողեղինացն] հրեղինացն

⁵ Դ գնդից, ԺԿ հմբից] լճաժր

⁶ Ե ԸԹԺԾԿ > ի

⁷ Ը սրբեալ: ԱԳԷԸ > ի

⁸ Ի > ուրախ լե՛ր, դշխո՛ւ... ի յարգանդէ

⁹ Խ գնեբողական] զոր ներբողական

¹⁰ ԵԾԿ > ճառիւք

¹¹ ԳԵԷԸԻԿ պատուեսցուք, Ժ պատրեսցուք

¹² Բ ի յերկրի] ի վերայ երկրի

¹³ Զ խորագիր՝ գովեստ յամենասուրբ Աստու-
 ւածածինն, ի գերագով վարդապետէն Գրի-
 գորէ Սկեւռացոյն

¹⁴ Զ ամենասուրբ

¹⁵ Զ երկինք

¹⁶ Դ յորմէ, Դ որում

¹⁷ Զ բնակեցաւ + արթոր բարձրագոյն յորում
 աստուած բազմեցաւ

¹⁸ Ժ արեւելից, ԻԶ արեւելք գերարփի

¹⁹ Ժ > արդարութեան

²⁰ ԲԶԻԽԿԶ ~ արեգակն արդարութեան

122 Լոյս՝ որով²² խաւարեալք լուսաւո-
 րեցան²³.

123 Դրախտ՝ յորմէ՝ զեղեմա՛յ²⁴
 տնկաւդն²⁵ տեսաք.

124 Ծառ՝ ուստի²⁶ զանթառամ ծաղիկն
 վայելեցաք.

125 Բարունակ՝ յորմէ²⁷ զքաղցրա-
 զուարճ²⁸ ողկոյզն կրեցաք.

126 Ողկոյզ՝ ուստի ուրախարար²⁹ զի-
 նին բղխեաց³⁰.

127 Երկիր՝ յորմէ արդարութիւն եւ³¹
 ճշմարտութիւն բուսաւ³².

128 Երկին՝ յորմէ³³ արդարութիւն³⁴ երե-
 ւեցաւ³⁵.

129 Լեառն³⁶ յորում Աստուած էջ³⁷.

130 Ամպ լուսաւոր՝ ուր³⁸ Աստուած ե-
 րեւեցաւ³⁹.

²¹ Ղ ծագեցաւ + արեգակն յորմէ արարածք
 պայծառացան

²² Զ լուս] լոյս: ԳԶԷԺ ուստի] որով

²³ ԳԶԷԺ խաւարեալքս: Է լուսօտրեցաւ

²⁴ Բ յորում] յորմէ: ԳԶԷԺԽ զԱդամայ

²⁵ ԵԾԿ զտնկօղն աղենայ, Զ զտրնկաւդն ա-
 ղինայ] զեղեմայ տնկաւդն: ԳԴԶԷԹ-
 ԺԼԽԶՂ տնկօղն, Ը տնկողն

²⁶ ԵԾԿ յորմէ, Ի յորում] ուստի

²⁷ Ի յորում

²⁸ Ե քաղցրահամ, Է քաղցրազուարճ, Կ գ-
 քաղցրահամ, Դ զքաջազուարճ

²⁹ Է ողկոյզն: Ի յորում: ԵԾԿ զուրախարար

³⁰ ԵԾԿԶ արբաք, ԳԶԷԸԺԼ բխեաց

³¹ ԶՁՂ ուստի] յորմէ: ԶՁՂ > արդարութիւն եւ

³² Զ ճշմարտութիւնն: Խ > ճշմարտութիւն: Զ
 բուսօ, Խ բուսան

³³ Ղ յերկին: Ծ > երկիր յորմէ, Ը յորմէ

³⁴ Կ > երկին յորմէ արդարութիւն, Լ յարդա-
 րութիւն, Զ արդարութիւնն

³⁵ Ի բուսաւ] երեւեցաւ

³⁶ Ի > լեառն

³⁷ Ի էջ տէրն Աստուած] Աստուած էջ: Զ էջ +
 բնակեցաւ

³⁸ Ժ ամբ: ԶԷ լուսօտր: Ա յորմէ, Զ որով] ուր

³⁹ Բ > լեառն յորում... երեւեցաւ: Զ էրեւեցաւ

- 131 Տախտակ¹ բանաւոր²՝ յորում Աստու-
տուած նկարեցաւ³.
- 132 Մորենի անկիզելի՝ յորում Աս-
տուած տեսաւորեցաւ⁴.
- 133 Գաւազան⁵ ծաղկաբեր⁶՝ յորում Աս-
Աստուած⁷ տպաւորեցաւ⁸.
- 134 Քաղաք կենդանի՝ յորում Աստուած
բնակեցաւ⁹.
- 135 Թեման¹⁰ հարաւային¹¹՝ ուստի Աս-
տուած եկն¹².
- 136 Դուռն փակեալ՝ ընդ որ¹³ Աստուած
եմուտ.
- 137 Աղբիւր¹⁴ կնքեալ՝ որ¹⁵ զԱստուած
արբուցեր.
- 138 Որովայն աստուածկրաւ¹⁶.
- 139 Մայր Աստուածածնաւ¹⁷.
- 140 Աստուածաշաւաշափ¹⁸ ձեռն¹⁹.
- 141 Աստուածահանգիստ գիրկ.
- 142 Աստուածադիաց ստին²⁰.
- 143 Աստուածապաճոյճ ձեռք.
- 144 Աստուածաբարձ բազուկ²¹.
- 145 Աստուածամերձ բերան.
- 146 Աստուածահամբոյր²² շրթունք²³.
- 147 Աստուածախաւս²⁴ լեզու.
- 148 Աստուածահայեաց²⁵ աչք.
- 149 Աստուածընկալ խորան.
- 150 Աստուածաբնակ տաճար²⁶.
- 151 Նախահաւորն²⁷ փրկիչ.
- 152 Նախամաւորն²⁸ ազատիչ.
- 153 Մարգարէիցն նախաձայնութիւն²⁹.
- 154 Գուշակելոցն լրումն³⁰.
- 155 Տուաւդին³¹ աւրինաց³² մատուցա-
- 1 Բ տապանակ, Գ՝ տաղտակ] տախտակ
2 ԶԷ բանօր, Վ > բանաւոր
3 Ա տեսաւորեցաւ, ԲԺ բնակեցաւ] նկարե-
ցաւ
4 Ի > մորենի... տեսաւորեցաւ: Է տեսօրե-
ցաւ
5 Լ գազան] գաւազան
6 ԵԾԿԶ ծաղկեալ, Զ ծաղկաբ
7 Ը > տեսաւորեցաւ գաւազան... Աստուած
8 Ձ ~ գաւազան ծաղկեալ յորում Աստուած
տրպաւորեցաւ. մորենի անկեզ յորում Աս-
տուած էրեւեցաւ: Ա ծաղկեցաւ, Զ տպօր-
եցաւ (Ա մորենի... ծաղկեցաւ՝ լրացրած ստ.
լս-ում)
9 Ը բնակեցօ
10 ԵԿ թեմն, Ը թեման, Ծ թեմն. ՆՀԲ. Թեման
թարգմանի միջօրեայ (կամ՝ հարաւ). ՃՃ. (արաբ.
թէյմէն): Մալխ. Բցտր. բորն. Թեման (եբր. teman,
հարաւ, հարաւային քամի), գ. 1. Հարաւ, միջօրե:
2. Հարաւային քամի:
11 ԶԷ խարաւային, Հ հարաւային
12 Ի > թեման... եկն
13 Ը ուստի, Ի յորում] ընդ որ
14 ԸԹԼԾԿԶ աղբեր, Ժ աղբեր
15 Ի յորում] որ: հմմտ. Երգ, Դ. 12
16 ԳԴԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿԶ Աստուածկրօղ, Ի ո-
րով զԱստուած կրեցեր, Ձ աստուածակի,
Ձ՝ աստուածակիր] աստուածկրաւ
- 17 ԷԿ > մայր աստուածածնօղ: ԱԳ-ԶԹԻ-ԾՀՂ
աստուածածնօղ, Ձ Աստուածածին (ԲԸԺ
աստուածածնաւ)
18 ԳԵԶԸԹԺԼԽԾԿԶ Աստուածաշօշափ
19 Ձ աստուածամերձ ձեռք: Ղ ձեռք
20 ԾԿ աստուածադիայ, Ղ աստուածադի-
մաց: Ի ստին
21 Ձ > աստուածաբարձ բազուկ: Հ բազուկը
22 Ձ աստուածայիամբոյր, Ժ աստուածա-
համբոյր, Լ աստուածահամոյր
23 Ի > աստուածահամբոյր շրթունք
24 ԳԵԶԸԹԺԼԽԾԿՂ աստուածախօս
25 Ձ աստուածահայ
26 Ձ տաճար + աստուածաբարձ բազուկը
27 Գ-ԸԺ-ԿՂ նախահօրն
28 Գ-ԹԻԽԾԿՂ նախամօրն, Հ նախամաւր
29 ԲԶԷԾԿԶ մարգարէից: Ժ նախաձայնու-
թիւնք, Ի նախաձայնութեանն
30 Ձ գուշակութեանց: Ի > գուշակելոցն
լրումն: ՀՁ լրումն + աւրինացն աւարտող,
Ղ + օրինացն աւարտող
31 ԱԹԶ տըւաւդին, ԴԵԸԽԾԿՂ տուօղին, Բ
տըւօղին, ԳԶԷԼ տըւօղին, ԺՀ տուօղին
32 ԳԵԶԼԾԿՂ օրինաց, ԶԺԶ աւրինացն, ԸԽ օ-
րինացն

- րան¹.
 156 Ստուերին² դադարումն.
 157 Ճշմարտութեանն հաստատու-
 թիւն³.
 158 Շնորհացն պարգևարան.
 159 Աւրինացն⁴ նորոգութիւն⁵.
 160 Երկնային ելիցն աստիճան.
 161 Արարչին⁶ առ արարածս⁷ միջնորդ.
 նորդ.
 162 Բնակաւորին երկնից⁸ բնակարան⁹.
 163 Հայրական Բանին ծնաւոյ¹⁰.
 164 Ստեղծաւորին¹¹ էից աթոռ¹².
 165 Կերակրաւորին¹³ բնաւից¹⁴ դիացու-
 ցանաւ¹⁵.
 166 Անհարսնացեալ հարսն¹⁶.
 167 Երկնային առագաստ.
 168 Կուսանաց¹⁷ զարդ.
- 169 Ամուսնացելոց¹⁸ ողջախոհութիւն.
 170 Գլորելոց¹⁹ կանգնումն.
 171 Արտասուելոց²⁰ փարատիչ.
 172 Տրամեցելոց ուրախութիւն.
 173 Վշտացելոց մխիթարութիւն²¹.
 174 Եկեղեցւոյ պարծանք²².
 175 Հաւատացելոց առ Աստուած ա-
 դերս.
 176 Մեղաւորաց²³ յոյս.
 177 Նեղելոց ապաւէն²⁴.
 178 Վտանգելոց փրկութիւն²⁵.
 179 Վասն որոյ յամենեցունց²⁶՝ քեւ բա-
 րեգործելոցն²⁷,
 180 Այսաւր համաձայնութեամբ²⁸ վե-
 րապատուիս²⁹.
 181 Քանզի եկեղեցիք տաւնեն³⁰.
 182 Քահանայապետք արհնեն³¹.
 183 Քահանայք մեծացուցանեն³².
 184 Սարկաւագունք³³ սպասաւորեն³⁴.
- ¹ Ի նորոգութեան շնորհացն պարգեւ] ա-
 ւարտաւոր... մատուցարան
² ԻՄԿԶ ստուերին
³ Ի հաստատութեան
⁴ Բ արինաց, Խ օրինացն, Ձ արինակացն, Ղ
 Ղ օրինականացն
⁵ Ի > շնորհացն... նորոգութիւն: Ձ նորոգու-
 թիւնն
⁶ ԺԻ Արարիչն
⁷ Ը արարածոցս] առ արարածս
⁸ ԳԴԶԵԹԼԽ բնակողին, ԵԺԾԿԶԶՂ բնակո-
 ղին, Ի բնակողն: Ի յերկնից
⁹ Բ > բնակաւորին երկնից բնակարան
¹⁰ Ա ծննաւ, ԳԴԵԶԵԹԼԽԾԿՂ ծնող
¹¹ ԱԳԵԶԵԹԼԽԾ ստեղծողին, ԻԿԶԶՂ
 ստեղծողին
¹² Ի էին, Է > էից: Ի յաթոռ, Ձ աթոռ
¹³ ԳԵԶԵԹԼԽԾԿ կերակրողին, ԲԴԵԼԺԶՂ կե-
 րակրողին
¹⁴ Է բնօրից
¹⁵ Բ > կերակրողին... դիացուցանող: ԱԵԵԺԻ-
 ԽԾԶ դիացուցանող, ԳԴԶԼԹԼԿ դիացու-
 ցանող, Լ դիեցուցանող, Ղ դիեցուցանող
¹⁶ Ձ անեղին հարսն, անահրսնացեալ մայր,
 անմահին ծննաւ] անհարսնացեալ
 հարսն: ԵԾԿ մայր, Ը հարս] հարսն
- ¹⁷ ԵԾԿ կուսութեան
¹⁸ Ժ էւ ամուսնացելոց
¹⁹ Ժ գլորելոցն
²⁰ ԲԳԴԵԶԵԹԼԽԾԶՂ արտասուաց, Ժ ար-
 տասուացն, ԿԶ արտասուաց
²¹ Բ > վշտացելոց մխիթարութիւն
²² ԱԳԴԶԵԹԼԽԾԶՂ եկեղեցոյ: Ձ եկեղեցւոյ
 հիմն, քրիստոնէից պարծանք
²³ Է մեղոտրաց
²⁴ Ձ ապօէն
²⁵ ԴԶԺԼԶՁ վտանկելոց: Բ աւգնական]
 փրկութիւն, Ձ փրկութիւնն
²⁶ ԺԻԾԶ ամենեցունց
²⁷ Բ բարեգործելոցն, Է բարի գործելոցն, Ը
 բարեգործելոցն, Ձ բարեգործելոց
²⁸ ԳԵԶԵԹԼԽԾՂ այսօր: Ը համաձայնեալ
²⁹ ԳԵԵԿԶ վերապատուիս, Ը վերապատուիս
³⁰ ԳԵԶԵԹԼԽԾԿՂ տօնեն, Ձ արհնեն]
 տաւնեն
³¹ Ձ տաւնեն, Ղ օրհնեն] արհնեն
³² Ձ գովեն] մեծացուցանեն
³³ Ա սարկաւագունք + մեծացուցանելով
³⁴ ՁԷ սպասաւորեն, Ձ բարեբանեն] սպասա-

- 185 Կրանաւորք¹ փառաւորեն².
 186 Կուսանք³ մեծարեն.
 187 Հաւատացեալ ժողովուրդք⁴ բարե-
 քանեն⁵.
 188 Արք բարեհամբաւեն⁶.
 189 Կանայք ծունր կրկնեն.
 190 Ծերք խոստովանին⁷.
 191 Տղայք երկիր պագանեն⁸.
 192 Եւ ամենեքեան⁹ առ հասարակ փա-
 ռաւորեն¹⁰.
 193 Զանկարաւոր¹¹ ամենայն փառաց
 եւ պատուոյ¹²,
 194 Բարեբանեալ եւ, ամենասրբուհի¹³
 Աստուածածին,
 195 Եւ ի մերոյս¹⁴ համախմբեալ ման-
 կանց եկեղեցւոյ¹⁵,
 196 որք ընդ հրանիւթիցն¹⁶ հանդիսա-

- ցեալ¹⁷ սեռս¹⁸,
 197 այսաւր¹⁹ վերապատուեմք²⁰
 198 զաւր²¹ յիշատակի վերափոխման
 քն²².
 199 ի ստորինս²³ Երուսաղէմ²⁴ յիմա-
 նալին Սիոն²⁵,
 200 յագատն ի մայրն ամենեցուն²⁶,
 201 Ի քաղաք Տեառն զաւրութեանց²⁷
 202 եւ ի քաղաք թագաւորի²⁸ մեծի,
 203 յեկեղեցին անդրանկաց²⁹,
 204 յոգիսն արդարոց³⁰,
 205 ի³¹ լուսաճեմ խորանս³²,
 206 ի գեղազարդ³³ փառսն³⁴,
 207 Յարփիահրաշ առագաստն³⁵,
 208 Յուրախութիւնսն³⁶ անտրտում³⁷:
 209 Այսաւր³⁸ տիրապէս գիտէ միայն՝

ւորեն

¹ ԴԶԹԺԻԼԽՂ կրօնաւորք

² ԵԾԿ > կրանաւորք փառաւորեն, ԶԶԷ փա-
 ռոռեն, ԻԽ փառաբանեն

³ Զ կուսանքն

⁴ Դ հաւատացեալք: ԵԿ ժողովուրդ

⁵ Զ ժողովուրդք մեծացուցանեն] հաւատա-
 ցեալ ժողովուրդք բարեբանեն

⁶ Լ > արք բարեհամբաւեն, Է բարեհամբօեն,
 ԸԾԿ բարեհամբաւեն

⁷ Զ խոստովանեն

⁸ Բ երկրորդագեն] երկիր պագանեն

⁹ Ը ամեքեան

¹⁰ ԳԶԷԽ ~ փառաւորեն (Է փառոռեն) առ
 հասարակ

¹¹ ԲԳԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿԶԶԶԶ զանկարօտդ

¹² Ի > արք բարեհամբաւեն... եւ պատուոյ: Բ
 > եւ պատուոյ: ԳԵԶԷԾԿԶ պատուոյ: Զ պա-
 տուոյ + զմայրդ ամենաւրինեալ Աստուծոյ
 բանին... (ա»պա» 2.423բ շեղում է՝ ա»լ շա»-
 րա»դրա»նք է)

¹³ Զ ամենասրբուհոյի, չ ամենայսրբուհի

¹⁴ Ծ > ի: ԷԾԿ մերոյ

¹⁵ չ մանգանց: ԳԵԶԷԸԹԾԿԶԶԶԶ եկեղեցոյ

¹⁶ Է հրանութիցն, Կ հրանիւթն

¹⁷ Դ հանդիսացեալք

¹⁸ Ի > եւ մերոյս... սեռս: Դ > սեռս

¹⁹ ԳԵԶԷԸԹԺԼԽԾԶԶԶԶ այսօր

²⁰ Ի վերապատուեմք, ԾԿ վերապատուեմք

²¹ ԳԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿԶ զօր, Ի զոր

²² ԲԵԹԾԿ ~ քն վերափոխման, Լ քոյ

²³ Բ ստորայինս, Ի ստուերինս, Դ ստորին

²⁴ ԲԻ Երուսաղէմի, ԶԷՂ յԵրուսաղէմէ

²⁵ Լ յիմալին, Դ իմանալին: Դ Սիոն

²⁶ չ ագատն: Լ > յագատն ի մայրն ամենե-
 ցուն: Դ մեր ամենեցուն

²⁷ ԳԶԷԸԹԺԼԽԾԿԶԶԶԶ զօրութեանց

²⁸ ԽՂ թագաւորի

²⁹ ԶԷ անդրակաց

³⁰ ԵԸԹԾԿ յոգիս, Ի ոգիք: ԳԴԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿԶ
 արդարոցն, Դ արդարոց կատարելոց

³¹ ԱԳԴԶ-ԻԽԾԶ > ի (նւնեն ԲԵԼԾԿԶԶԶԶ)

³² ԱՉ խորան, Դ խորանսն

³³ չ > ի: ԲԳ գեղազարդ

³⁴ Ժ ի գեղարդն ի փառս Քրիստոսի] ի գե-
 ղազարդ փառսն

³⁵ Ա զարփիահրաշ, չ այփ յարփիահրաշ: ԻՉ
 առագաստ

³⁶ Զ յուրախութիւնս

³⁷ ԵԹԾԿ > յուրախութիւնսն անտրտում, Ի
 անպատում

³⁸ ԳԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿԶ այսօր, Դ զոր] այսաւր

- 210 որ պատրաստեացն՝ քեզ³ նեալ²³՝
 211 զայնոսիկ⁴ եւ ընկալաւ ի նոյն:
 212 Այլ⁵ դու, ո՛վ գերապատուեալ⁶
 213 յերկնաւորաց եւ յերկրաւորաց,
 214 ընկալ զնուազ⁸ գովեստ⁹՝
 215 հանդերձ¹⁰ յաւժարախորժ¹¹ տաւ-
 նախաբութեամբս¹²,
 216 Ի հաւատացեալ¹³ Որդւոյ¹⁴ Քն¹⁵
 217 ժողովրդոց՝ անարգամեծար կա-
 մաւք¹⁶,
 218 Որպէս եւ Որդիւն¹⁷ Քո միածին՝
 զխերեւելչս այրոյն¹⁸:
 219 Եւ դշխոյ¹⁹ երկնից եւ պարագլուխ
 ամենայն²⁰ սրբոց²¹,
 220 հրասեռից եւ²² հողեղինաց,
 221 զամենեսեան ընդ քեզ միաբա-
 նեալ²³՝
 222 հայցեացես²⁴ յՈրդւոյ Քն²⁵ եւ Աստու-
 ծոյ մերոյ
 223 զփրկութիւն տաւնողացս²⁶
 224 զաւր²⁷ յիշատակի վերափոխման
 քն²⁸,
 225 քանզի եւ²⁹ մերձ ես³⁰ ահա³¹՝
 226 բարեխաւսդ առ³² պարգեւատուն³³.
 227 Պաղատաւդ³⁴ առ քաղցրալուրն³⁵.
 228 Միջնորդդ³⁶ առ զթաճն.
 229 Մաղթաւդ³⁷ առ ընդունաւդն³⁸.
 230 Հայցաւդ³⁹ առ շնորհաբաշխն⁴⁰:
 231 Եւ համարձակութիւն ունիս՝
 232 որպէս մայր առ Որդի⁴¹,
 233 Վասն որոյ մաղթեալ⁴² տալ՝
 234 Աշխարհի խաղաղութիւն⁴³,
 235 Եկեղեցւոյ՝ հաստատութիւն²,

¹ Խ ~ միայն զիտէ² Դ պատուեացն] պատրաստեացն³ Դ զքեզ⁴ ԲԳԴԺՄ զքեզ: Դ զայնոսիկ Խ > զայնոսիկ⁵ Դ արդ] այլ⁶ Բ գերագոյն, պատուեալդ, ԱԵԾԿ գերա-
պատուեալ⁷ ԱԻ յերկնաւորացն եւ յերկրաւորացս Ե
յերկնօտրաց եւ յերկրօտրաց⁸ ԱԵԹԻԾԿ զնուաստ, Ժ զնուսա, Դ զնուազ⁹ Բ գովեստս, Ժ ի գովեստ, Դ գովեստի¹⁰ Խ կրկն.՝ հանդերձ¹¹ Բ յաւժարախորհ, ԳԶԷԸԹԼԽԾԿՂ յօժարա-
խորժ, Ժ յօժախորժ¹² ԳԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿՂ տօնախաբութեամբ, ԸԼ
տօնախաբութեամբս¹³ Ը հօստացեալ¹⁴ ԳԶԷԸՀ որդոյ, ԵԾԿՂ որդոց, Թ որդւոց¹⁵ Լ քոյ¹⁶ ԱԳ-ԿՂ կամօք (Բ կամաւք)¹⁷ Ա > եւ: Հ որդի, Դ որդիդ¹⁸ Բ զխերեւելչ, Խ զխերեւելչ, Դ զի երեւելչս: Լ
այրոյն (միւս ձձ-ը՝ այրոյն)¹⁹ Դ որպէս դշխոյ²⁰ ԳԴԵԶԷԸԹԺԼԽԿՀ որպէս] ամենայն²¹ Բ > ամենայն սրբոց: Ը որդոց] սրբոց²² Լ եւ հրասեռից եւ²³ Բ հրաւիրեալ] միաբանեալ²⁴ Ա հայցեաես, Ժ հայցես²⁵ ԱԳԵԶԷԸԹԽԾԿՀՂ յորդոյ: ԳԹԼ քոյ²⁶ Ե զփրկութիւնն: Ժ տօնողացս²⁷ ԳԴԵԶԷԸԹԼԽԾԿՂ տօնողացս զօր (Թ զօրս)²⁸ Ի > այսաւր տիրապէս զիտէ... քն: Դ ~ քն
վերափոխման: Լ քոյ²⁹ ԱԵԻԾԿՂ > եւ³⁰ Լ մերձեցես] մերձ ես, Խ է] ես, Դ > ես³¹ ԵԾԿ առ, Ի աւրինեաց] ահա: Բ > ահա³² ԳԴԵԶԷԸԹԼԽԾԿՂ բարեխօսդ, Ժ բարեխօ-
սեա: Ե > առ, ԾԿ եւ] առ³³ Ժ պարգեւատունդ³⁴ ԳԶԷԸԹԺԼԽԾԿ պաղատողդ, Դ պաղա-
տողդ³⁵ ԻԾԿ քաղցրալուրդ³⁶ ԱԲԳԵԶԷԸԹԺԼԽԾԿ միջնորդս³⁷ ԳԴԵԶԷԸԹԼԽԾԿ մաղթողդ, ԵԺԻՂ մաղթողդ³⁸ Բ > մաղթաւդդ առ ընդունաւդն: ԳԵԷԸԹ-
ԻԼԽԾԿ ընդունօղն, Զ ընդունօղդ, ԺՀՂ ըն-
դունողն³⁹ ԳԴԵԶԷԸԹԼԽԾԿ հայցողդ, ԺԻՀՂ հայցողդ⁴⁰ Ժ շնորհաբաշխն⁴¹ ԳԶԷԺԽ որդիս⁴² ԶԽ մաղթայ⁴³ ԶԾ աշխարհիս: Դ զխաղաղութիւն

- 236 Քահանայապետից՝ անբասիր քա-
ղաքավարութեամբ³
- 237 զքահանայապետականն⁴ պաշտել⁵
աստիճամ⁶.
- 238 Հովուել⁷ իմաստութեամբ⁸ զժողո-
վուրդ⁹ Տեառն,
- 239 զոր¹⁰ ապրեցոյց արեամբն իւրով՝
յարատու¹¹ աստուածային¹²
- 240 եւ ի ջուր կենդանի Հոգւոյն¹³ իմաս-
տից¹⁴.
- 241 Վարդապետաց՝ ուղիղ
242 համառատել¹⁵ զբանն ճշմարտու-
թեան¹⁶.
- 243 Քահանայից՝ անբիծ¹⁷ եւ անարատ
կատարել
- 244 զքաւչականն¹⁸ խորհրդածութիւն,
245 ի¹⁹ հաճոյս կամաց ընդունաւորիմ²⁰.
- 246 Սարկաւագաց՝ սրբութեամբ
247 սպասաւորել²¹ սեղանոյն²² սրբոյ²³՝
248 կենարար²⁴ եւ մեղսաքաւիչ ա-
րեամ²⁵ Տեառն.
- 249 Կրանաւորաց²⁶՝ ժուժկալութիւն²⁷
եւ արիութիւն²⁸
- 250 ընդդէմ հանապազորդեան²⁹
թշնամւոյն³⁰.
- 251 Միանձնացելոց³¹՝ զանձնականն³²
252 մատուցանել պատարագ՝
253 ընդունելի ի³³ հոտ անուշից
Տեառն³⁴.
- 254 Թագաւորաց³⁵՝ ուղղութեամբ³⁶ եւ
արդարութեամբ
255 դատել³⁷ զժողովուրդս³⁸,
256 յաղթութեամբ³⁹ ի վերայ թշնամեաց.
257 Իշխանաց՝ հաւասարութեամբ⁴

¹ ԱԴ-ԷԺԽ-ԿՀ եկեղեցոյ, Ի յեկեղեցոյ

² Ղ զհաստատութիւն

³ Հ անբասիր: ԸԺԻ քաղաքավարութիւն

⁴ Ա զքահանայական, ԶԷԺ զքահանայապե-
տական

⁵ Ծ > պաշտել

⁶ Ի > զքահանայապետականն... աստիճան

⁷ ԵԸԹԻԼԾԿ հովուել, ԳԶԷԺ հովել

⁸ Ի > իմաստութեամբ

⁹ Ա զժողովուրդսն, Ը զժողովուրդս, Ի զժողո-
վուրդն

¹⁰ ԱԻ > Տեառն: Ի որ] զոր

¹¹ Հ իւր: ԳԵԶԷԸԹԻԼԽԾԿՂ յարօտս, Ժ յարօտ

¹² Հ յաստուածային, Ղ աստուածային բանին

¹³ ԱԳԵԶԷԸԻԽԾԿՀՂ հոգոյն

¹⁴ Բ > քահանայապետից անբասիր... իմաս-
տից: ԵԾԿ իմաստիւք

¹⁵ ԳԴԵԶԷԸԹԻԼԽԾԿՂ համառատել

¹⁶ Է ճշմարտութեանն

¹⁷ ԷԸԺԾ ամբիծ

¹⁸ ԱԳԴԶԺ զքօչականն, Գ՝ զքօղականն, Է
զքրիստոսականն, Ի զշօշական, Լ զքօշա-
կանն, Ծ զքաւչականն

¹⁹ Բ խորհուրդ, Ը խորհրդածութեամբ, Ի

խորհուրդն աստուածութեան: Լ, եւ] ի
²⁰ ԳԶԷԹԼ ընդունողին, ԲԴԵԸԻԽ-Կ ընդունո-
ղին, Ժ ընդունողիդ, Ղ ընդունողին (Ա ըն-
դունաւորին)

²¹ Է սպասօրել, Ժ սպասաւորեալ

²² Դ սեղանոյ, Թ սեղանոյն, Լ սրբութեամբ
սեղանոյն

²³ ԲԵԾԿ սրբոյ սեղանոյ (Ե սեղանոյն)

²⁴ Բ կենարարին

²⁵ ԲԴԵԸԹԼԾԿՀ արեանն, Ղ մարմնոյ եւ ա-
րեան

²⁶ ԴԲԵԶԹԼԾԿՂ կրօնաւորաց

²⁷ Ա ժամակալութիւն] ժուժկալութիւն

²⁸ ԲԸ > եւ արիութիւն

²⁹ Բ > հանապազորդեան

³⁰ Ա-ԳԵ-ԹԽԾԿՀՂ թշնամւոյն, Ժ > թշնամւոյն

³¹ Դ միանձնելոց, Ժ սրբոյ միանձնացելոց

³² Բ զառանձնականն, ԵԸԾԿ զանձնառա-
կանն, Է զանձնական

³³ Դ > ի

³⁴ Ի > սարկաւագաց՝ սրբութեամբ... Տեառն

³⁵ Է թագաւորացն

³⁶ ԱԲ ուղղափառութեամբ, Ի ուղղութիւն

³⁷ Ժ > եւ արդարութեամբ: Հ դատ] դատել

³⁸ Ղ զժողովուրդ

³⁹ Լ > դատել զժողովուրդս, յաղթութեամբ

258 հպատակել² արքունական³ հրա-
մանին

259 Եւ քաջութեամբ վանել

260 զներհակ⁴ յարուցումն ընդդիմա-
մարտաց⁵.

261 Զինուորաց⁶՝ արիութեամբ⁷

262 պատերազմել ընդդէմ հակառա-
կաց⁸.

263 Դատաւորաց⁹՝ արդարութիւն¹⁰,

264 Ժողովրդականաց¹¹՝ ունկնդրու-
թիւն¹².

265 Մեղուցելոց¹³՝ զղջումն¹⁴.

266 Արդարոց՝ զարութիւն¹⁵.

267 Եւ ամենեցուն առ հասարակ¹⁶ ո-
ղորմութիւն¹⁷

268 եւ սիրոյ կապակցութիւն¹⁸:

¹ Ղ հաւատարմութեամբ

² ԵԾԿ հպատակութիւն

³ Դ զարքունական, Խ արքայական

⁴ ԵԹԾԾԿ վարել] վանել: Դ զնհրհակ

⁵ Ղ ընդդիմամարտից

⁶ Բ զինաւորաց, ԳԴԵԷԸԾԿ զինուորաց

⁷ Ծ արիութիւն, Ն արութեամբ

⁸ Ժ հակառակացն, Ղ հակառակաց ճշմար-
տութեանն

⁹ ԶԷ դատօրաց

¹⁰ Բ դատաւորաց արդարութիւն՝ «ընդդիմա-
մարտաց» բառից յետոյ, Ղ արդարութեամբ +
դատել առանց ակնառութեան եւ կաշա-
ռաց

¹¹ Ա Ժողովրդականացն

¹² ԱԲԳԵԸԹԽԾԿ ունկնդրութիւնս, Է ունկն-
դրութիւնն, Ն ունկնդրութիւնք, Ղ ունկնդ-
րութիւն + եւ հրահանգութիւն պատուի-
րանացն Աստուծոյ եւ ամենայն բարեգոր-
ծութիւնս առաջադիմութիւն

¹³ Է մեղօրաց

¹⁴ Ղ զղջումն + եւ դարձ ապաշխարութեան

¹⁵ ԳԴԵԶԷԸԹԽԸԼԽԾԿՆ զօրութիւն, Ղ զօրութիւն
+ պատուիրանապահութիւն

¹⁶ Ի ~ առ հասարակ ամենեցուն

¹⁷ ՆՂ խաղաղութիւն] ողորմութիւն

¹⁸ Ի > եւ սիրոյ կապակցութիւն: Բ պարակ-

ցութիւն եւ արքայութիւն ամենայն հաւա-
տացելոց եւ անմահին Քրիստոսի փառք
յաւիտեանս ամէն] կապակցութիւն: Ն եւ
քաջութեամբ վանել... կապակցութիւն մասը՝
ձ-ի 6 տողը գրչափոխութեամբ, Ղ կապակցու-
թիւն + շրնկ.

ԹՈՎՄԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԵԾՈՓԵՑԻ,

[ՃԱՌ Ի] ՆԱԽԱՏԱԻՆԱԿ ԱԻԵՏԵԱՑ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ, ԶՈՐ ԵՐԿՆԱՅԻՆ ԴԱՍՔ
ՀՐԵՇՏԱԿԱՅՆ ՏԱԻՆԵՑԻՆ

- 1 Պարտ է գիտել ամենայն քրիստոնեից ազգաց,
- 2 Զի արարիչն ամենեցուն Հայր Աստուած
- 3 Կամեցաւ հաշտել ընդ Ադամայ,
- 4 ընդ Եւայի եւ ընդ ծնունդս նոցա.
- 5 եւ ջնջել զձեռագիր պարտուց նոցին յանցանաց:
- 6 Վասն որոյ առաքեաց զանեղական
- 7 ծնունդն Բւր՝ զԱստուածորդին՝
- 8 Գալ իջանել յերկիր ստորական
- 9 եւ շրջել ընդ ազգի մարդկան:
- 10 Իսկ միածին Բանն հայրական
- 11 կերպարանեցաւ ի կերպարանս զաւրացն վերնական.
- 12 Էջ ի մէջ աթոռոց քերովբէից եւ սերովբէից՝
- 13 առաջին քահանայապետութեանցն.
- 14 Եւ ծածկեաց զփառս աստուածութեան Բւրոյ ի նոցանէ՝
- 15 ոչ գիտելով զմարդ լինելն նորա:
- 16 Էջ դարձեալ ի դասս տերութեանցն՝
- 17 զաւրութեանց եւ իշխանութեանց՝
- 18 երկրորդ քահանայապետութեանցն,
- 19 մի երեւելով ի մէջ նոցա՝ իբրեւ զնոսա.
- 20 Եւ նոքա ոչ գիտացին զնա:
- 21 Էջ դարձեալ ի դասս պետութեանց՝
- 22 հրեշտակապետաց եւ հրեշտակաց՝
- 23 երրորդ քահանայապետութեանցն,
- 24 Եւ յայտնեալ ծանոյց
- 25 զփառս աստուածութեան իւրոյ,
- 26 եւ զգեղեցկութիւն անեղական
- 27 զիմաց իւրոց եցոյց նոցա:
- 28 Իսկ նոցա զարհուրեալ
- 29 յաստուածահրաշ տեսլենէն՝ զոր տեսին,
- 30 Եւ անճառ խնդութեամբ
- 31 ուրախ եղեն եւ զուարճացեալ կային:
- 32 Զի զոր ցանկային հրեշտակք
- 33 տեսանել ընդ աղաւտ եւ ոչ կարէին,
- 34 Այսաւր դէմ յանդիման տեսին.
- 35 եւ փափագելի բաղձանացն հասին:
- 36 Եւ կոչեաց Բանն Աստուած

37 զերիս դասապետս դասուց նոցին՝
 38 զԳաբրիէլ, զՄիքայէլ եւ զՌաֆայէլ.
 39 Եւ զխորհուրդն որ ծածկեալն էր
 40 յաւիտեանց եւ յազգաց,
 41 Ի հրեղինաց եւ ի հողեղինաց, յայտնեաց նոցին.
 42 Այսինքն՝ զԱստուածն մարդ լինել,
 43 եւ զմարդն Աստուած ներգործել:
 44 Ասէ ցնոսա. Կամիմ զանկեալն Ադամ եւ
 45 զմուրդեալն Եւայ,
 46 հանդերձ ծննդաւ իւրովք, վերստին նորոգել,
 47 Եւ ի կռապաշտութենէ անհաւատութեանց
 48 եւ ի չար գործոց ազատել զնոսա,
 49 Եւ բառնալ ի նոցանէ զմեղք,
 50 զմահ եւ զապականութիւն,
 51 Եւ ի պատժոյ տանջանաց խաւարային դժոխոցն
 52 հանել զհոգին Ադամայ եւ զորդոց նորա:
 53 Եւ նոցա լուեալ զաւետիք ուրախութեանն
 54 ամենայն զաւրաց հրեշտակացն զնդին,
 55 պար առեալ ցնծային եւ գեղգեղեալ գովէին,
 56 իմանալի ձայնիւ երգէին
 57 եւ ի ձայն բարձր երեքսրբեան ւարհնութեամբ
 58 զամենաստորք զԵրրորդութիւնն ւարհնէին.
 59 Փառք քեզ, անճառ Աստուած եւ Հայր զթած,
 60 Աւրհնութիւն քեզ, միածին Որդի՝ եւ ճշմարիտ ողորմած,
 61 Եւ գովեալ ես Սուրբ Հոգի՝ ճշմարիտ Աստուած՝
 62 անոխակալ եւ անյիշաչար,
 63 Բարեբանեալ եւ Երրորդութիւն
 64 զերագոյ եւ զերագոյնդ Աստուած,
 65 ի մի բնութիւն եւ յաստուածութիւն կատարեալ,
 66 յատկադէմ եւ զուգապատիւ Երեւեալ եւ փառաւորեալ:
 67 Եւ զայս ասացեալ, նախատաւնակ մեծ կատարեցին
 68 զաւրք անմարմնական զնդին:
 69 Եւ ապա ասէ ցնոսա Տէր. Երթայք յերկիր՝
 70 առ կոյս մի անուն Մարիամ՝
 71 դուստր Յովակիմայ եւ Աննայի,
 72 Դաւթի եւ Յուդայ, ի թոռանց
 73 հաւրն հաւատոյ Աբրահամու:
 74 Եւ ապա հրաման առեալ պետքն վերնական
 75 ի Բանէն Աստուծոյ տիրական,
 76 պատրաստեցին զինքեանս՝

77 գնալ եւ տալ աւետիս կուսին անապական:
 78 Եւ նոցա հաւաքեալ զամենայն զաւրս հրեղինաց՝
 79 իրբեւ զհնազանդ ծառայս թագաւորին թագաւորաց,
 80 Իջին յերկնից յերկիր՝ սաւառնացեալ թելաւք,
 81 սրբնթաց եւ երազընթաց գնացիւք:
 82 Իրբեւ զերամս արծուեաց,
 83 հասին յերկիրն Գալիլեացոց,
 84 ի քաղաքն Նազարեցոց,
 85 Խոնարհութեամբ եւ հեզութեամբ,
 86 ջաճութեամբ եւ հանդարտութեամբ,
 87 Ահիւ եւ երկիւղալից դողութեամբ՝
 88 Յողջոյն կուսին Մարիամու Աստուածածնին
 89 եւ տիրածին սրբուհոյ կուսին,
 90 Երկրպագեալ թագուհոյն մեծի:
 91 Եւ բարձրագոյն ձայնիւ գոչեաց Գաբրիէլ
 92 ուրախալից դիմաւք առ կոյսն երանուհի.
 93 Ողջոյն ընդ քեզ, Մարիա՛ւ,
 94 եւ խաղաղութիւն ընդ քեզ, կոյս՛ն աննման,
 95 Ուրախ լէ՛ր եւ բերկրեա՛,
 96 Զի այսաւր Տէրն տերանց,
 97 Աստուածն աստուծոց
 98 եւ թագաւորն անվախճան
 99 առ քեզ եկեալ՝ մարմնանալ.
 100 Եւ մարմնովն՝ որ ի քէն առեալ,
 101 ազատութիւն կամի առնել
 102 Աղամայ եւ ծննդոց նորա:
 103 Եւ դու ուրախ լէ՛ր եւ ցնծա՛,
 104 եւ այլ մի՛ տրտմիր վասն փրկութեան
 105 եւ ազատութեան տանս Աղամայ:
 106 Վասն որոյ եւ մեք, համաձայնեալ
 107 երկնային զաւրացն գնդից,
 108 Երկրպագեմք թագուհոյդ մեծի՝
 109 անարատ եւ մաքուր սրբուհոյ կուսի:
 110 Ուրախ լէ՛ր, դշխոյ՛ պանծալի
 111 եւ պարագլո՛ւ իս ամենայն սրբոց եւ կուսից,
 112 հրաբունիցն սեռից եւ հրեղինացն խմբից,
 113 Ընտրեալդ ի յորովայնէ
 114 եւ սրբեալդ ի յարգանդէ:
 115 Զոր ներբողական ճառիւք
 116 եւ գովասանական բանիւք

117 պատուեսցուք զքեզ, մա՛յր Աստուծոյ,
118 յերկինս եւ ի վերայ երկրի:

119 Բարեբանեալ ես, ամենասրբուհի Աստուածածի՛ն.
120 Երկին վեհագոյն, յորում Աստուած բնակեցաւ.
121 Արեւելք, ուստի արդարութեան արեգակն ծագեցաւ.
122 Լոյս՝ որով խաւարեալք լուսաւորեցան.
123 Դրախտ՝ յորմէ զեղեմայ տնկաւորն տեսաք.
124 Ծառ՝ ուստի զանթառամ ծաղիկն վայելեցաք.
125 Բարունակ՝ յորմէ զքաղցրագուարճ ողկոյզն կըթեցաք.
126 Ողկոյզ՝ ուստի ուրախարար զինին բոխեաց.
127 Երկիր՝ յորմէ արդարութիւն եւ ճշմարտութիւն բուսաւ.
128 Երկին՝ յորմէ արդարութիւն երեւեցաւ.
129 Լեառն՝ յորում Աստուած էջ.
130 Ամպ լուսաւոր՝ ուր Աստուած երեւեցաւ.
131 Տախտակ բանաւոր՝ յորում Աստուած նկարեցաւ.
132 Մորենի անկիզելի՝ յորում Աստուած տեսաւորեցաւ.
133 Գաւազան ծաղկաբեր՝ յորում Աստուած տպաւորեցաւ.
134 Քաղաք կենդանի՝ յորում Աստուած բնակեցաւ.
135 Թեման հարաւային՝ ուստի Աստուած եկն.
136 Դուռն փակեալ՝ ընդ որ Աստուած եմուտ.
137 Աղբիւր կնքեալ՝ որ զԱստուած արբուցեր.
138 Որովայն աստուածկրաւդ.
139 Մայր Աստուածածնաւդ.
140 Աստուածաշաւշափ ձեռն.
141 Աստուածահանգիստ գիրկ.
142 Աստուածադիաց ստինք.
143 Աստուածապաճոյճ ձեռք.
144 Աստուածաբարձ բազուկ.
145 Աստուածամերձ բերան.
146 Աստուածահամբոյր շրթունք.
147 Աստուածախաւս լեզու.
148 Աստուածահայեաց աչք.
149 Աստուածընկալ խորան.
150 Աստուածաբնակ տաճար.
151 Նախահարն փրկիչ.
152 Նախամարն ազատիչ.
153 Մարգարէիցն նախաձայնութիւն.
154 Գուշակելոցն լրումն.
155 Տուաւդին աւրինաց մատուցարան.

-
- 156 Ստուերին դադարումն.
 157 Ճշմարտությանն հաստատությին.
 158 Շնորհացն պարգեւարան.
 159 Արինացն նորոգությին.
 160 Երկնային ելիցն աստիճան.
 161 Արարչին առ արարածս միջնորդ.
 162 Բնակաւդին երկնից բնակարան.
 163 Հայրական Բանին ծնաւդ.
 164 Ստեղծաւդին էից աթոռ.
 165 Կերակրաւդին բնաւից դիացուցանաւդ.
 166 Անհարսնացեալ հարսն.
 167 Երկնային առագաստ.
 168 Կուսանաց զարդ.
 169 Ամուսնացելոց ողջախոհությին.
 170 Գլորելոց կանգնումն.
 171 Արտասուելոց փարատիչ.
 172 Տրտմեցելոց ուրախությին.
 173 Վշտացելոց մխիթարությին.
 174 Եկեղեցւոյ պարծանք.
 175 Հաւատացելոց առ Աստուած աղերս.
 176 Մեղաւորաց յոյս.
 177 Նեղելոց ապաւեն.
 178 Վտանգելոց փրկությին:
 179 Վասն որոյ յամենեցունց՝ քեւ բարեգործելոցն,
 180 Այսաւր համաձայնութեամբ վերապատուիս.
 181 Քանզի եկեղեցիք տաւնեն.
 182 Քահանայապետք աւրինեն.
 183 Քահանայք մեծացուցանեն.
 184 Սարկաւագունք սպասաւորեն.
 185 Կրաւնաւորք փառաւորեն.
 186 Կուսանք մեծարեն.
 187 Հաւատացեալ ժողովուրդք բարեբանեն.
 188 Արք բարեհամբաւեն.
 189 Կանայք ծունր կրկնեն.
 190 Ծերք խոստովանին.
 191 Տղայք երկիր պազանեն.
 192 Եւ ամենեքեան առ հասարակ փառաւորեն
 193 Զանկարաւտդ ամենայն փառաց եւ պատուոյ,
 194 Բարեբանեալ ես, ամենասրբուհի Աստուածածին,
 195 Եւ ի մերոյս համախմբեալ մանկանց եկեղեցւոյ,

196 որք ընդ հրանիւթիցն հանդիսացեալ սեռս,
 197 այսաւր վերապատուեմք
 198 զաւր յիշատակի վերափոխման քո
 199 ի ստորինս Երուսաղէմէ յիմանալին Միոն,
 200 յազատն՝ ի մայրն ամենեցուն,
 201 Ի քաղաք Տեառն զաւրութեանց
 202 եւ ի քաղաք թագաւորին մեծի,
 203 յեկեղեցին անդրանկաց,
 204 յոգիսն արդարոց,
 205 ի լուսաճեմ խորանն,
 206 ի գերագարդ փառսն,
 207 Յարփիահրաշ առագաստն,
 208 Յուրախութիւնսն անտրտում:
 209 Այսաւր տիրապէս գիտէ միայն՝
 210 որ պատրաստեացն քեզ
 211 զայնոսիկ եւ ընկալաւ ի նոյն:
 212 Այլ դու, ո՛վ գերապատուեալ
 213 յերկնաւորաց եւ յերկրաւորաց,
 214 ընկա՛լ զնուազ գովեստ՝
 215 հանդերձ յաւժարախորժ տաւնախմբութեամբս,
 216 Ի հաւատացեալ Որդւոյ քո
 217 Ժողովրդոց՝ անարգամեծար կամաւք,
 218 Որպէս եւ Որդին քո միածին՝ զխերելէշս այրւոյն:
 219 Եւ դշխո՛յ երկնից եւ պարագլուխ ամենայն սրբոց՝
 220 հրասեռից եւ հողեղինաց,
 221 զամենեսեան ընդ քեզ միաբանեալ՝
 222 հայցեսցես յՈրդւոյ քո եւ Աստուծոյ մերոյ
 223 զփրկութիւն տաւնողացս
 224 զաւր յիշատակի վերափոխման քո,
 225 քանզի եւ մերձ ես ահա՝
 226 բարեխաւսդ առ պարգեւատուն.
 227 Պաղատաւդդ առ քաղցրալուրն.
 228 Միջնորդդ առ գթածն.
 229 Մաղթաւդդ առ ընդունաւդն.
 230 Հայցաւդդ առ շնորհաբաշխն:
 231 Եւ համարձակութիւն ունիս՝
 232 որպէս մայր առ Որդի,
 233 Վասն որոյ մաղթեա՛ տալ՝
 234 Աշխարհի խաղաղութիւն,
 235 Եկեղեցւոյ հաստատութիւն,

- 236 Քահանայապետից՝ անբասիր քաղաքավարութեամբ
 237 զքահանայապետականն պաշտել աստիճան.
 238 Հովուել իմաստութեամբ զժողովուրդ Տեառն,
 239 զոր ապրեցոյց արեամբն իւրով՝ յարատս աստուածային
 240 եւ ի ջուր կենդանի Հոգւոյն իմաստից.
 241 Վարդապետաց՝ ուղիղ
 242 համառատել զբանն ճշմարտութեան.
 243 Քահանայից՝ անբիծ եւ անարատ կատարել
 244 զքաւչականն խորհրդածութիւն,
 245 ի հաճոյս կամաց ընդունաւորին.
 246 Սարկաւագաց՝ սրբութեամբ
 247 սպասաւորել սեղանոյն սրբոյ՝
 248 կենարար եւ մեղսաքաւիչ արեան Տեառն.
 249 Կրանաւորաց՝ ժուժկալութիւն եւ արիութիւն
 250 ընդդէմ հանապազորդեան թշնամւոյն.
 251 Միանձնացելոց՝ զանձնականն
 252 մատուցանել պատարագ
 253 ընդունելի ի հոտ անուշից Տեառն.
 254 Թագաւորաց՝ ուղղութեամբ եւ արդարութեամբ
 255 դատել զժողովուրդս,
 256 յաղթութեամբ ի վերայ թշնամեաց.
 257 Իշխանաց՝ հաւասարութեամբ
 258 հպատակել արքունական հրամանին
 259 Եւ քաջութեամբ վանել
 260 զներհակ յարուցումն ընդդիմամարտաց.
 261 Զինուորաց՝ արիութեամբ
 262 պատերազմել ընդդէմ հակառակաց.
 263 Դատաւորաց՝ արդարութիւն,
 264 Ժողովրդականաց՝ ունկնդրութիւն.
 265 Մեղուցելոց՝ զղջումն.
 266 Արդարոց՝ զարութիւն.
 267 Եւ ամենեցուն առ հասարակ ողորմութիւն
 268 եւ սիրոյ կապակցութիւն: